

בצלם

בצלם-מרכז המידע הישראלי לזכויות האדם בשטחים (ע.ר.)
מركز المعلومات الاسرائيلي لحقوق الانسان في الاراضي المحتلة
B'TSELEM - The Israeli Information Center
for Human Rights in the Occupied Territories

2004 נובמבר

על לא עוול בכפם

הריסת בתים לשם ענישה במהלך אינתיפאדת אל-אקצא

על לא עוול בכפם

הריסת בתים לשם ענישה במהלך אינתיפאדת אל-אקצא

דף מידע , נובמבר 2004

בצלם הוא ארגון זכויות אדם עצמאי שהוקם בשנת 1989 במטרה לתעד את הפרות זכויות האדם בשטחים ולהביאן לידיעת קובעי המדיניות והציבור הרחב. ממצאי בצלם מבוססים על עבודת שטח ותחקירים עצמאיים וכן על מקורות רשמיים, עתונות ונתוני ארגוני זכויות אדם ישראלים, פלסטיניים ובינלאומיים.

מחקר וכתובה : רוני שניידרמן

עריכה : יחזקאל ליין

עריכה לשונית : אופיר פוירשטיין

ריכוז מידע : יעל הנדלסמן, סוהאד סקאללה,
סוהיר עאבדי

עבודת שטח : מאזן אל-מג'דלאווי, עבד אל-כרים א-סעדי,
עאטף אבו א-רב, סלמה דבעי, מוסא אבו
השהש, סוהא זייד, איאד חדאד, זכי כחיל

בכמה זמן הורסים בית?

בוניס אותו בשנה. לפעמים במאה שנה. ויש גם בתים שעומדים מאז העולם עומד.

כמה זמן נמשכת הריסת בית? פחות מזמן המחשבה אם היה צריך להורסו. כמה זמן נמשכת המחשבה אם להרסו? פחות מזמן צלצול הטלפון שציווה להרוס.

דחיפה אחת ואיננו. חור נבעה בסביבה המוכרת ומשפחה שהייתה לה ממשות שם וכתובת ובני-אדם מכל הגילים והיחסים - הפכה בן רגע להיות משל: הנענשים.

וכך גם הייתה המחשבה על ההריסה. היא לא ראתה לפניו בני-אדם אלא מיני מושגים מופשטים: מסיתים, מציתים, נענשים, מורתעים, וכל השאר. ואז קם המופשט והורס את הממשי. והחי הופך למושג.

בלילה לא רואים לאן הלכה המשפחה שנהרסה. לא יודעים מה הם עושים כעת. ואיפה הם יושבים כעת - באיזו פינה עקורים על המטלטלים שלהם, מתחת לשמים ריקים וכבדים.

האם נרשם שם עליהם בפינה אחת משהו כעת?

ס. יזהר

(דבר, 24.6.1988)

עיקרי הדברים

דו"ח בצלם קובע

- מאז תחילת האינתיפאדה הרס צה"ל, כצעד של ענישה, 628 בתים בהם גרו 3,983 בני אדם.
- מספר הפלסטינים שבשל מעשיהם נהרסו הבתים הוא 333. במוצע איבדו את ביתם 12 פלסטינים חפים מפשע על כל אדם שהשתתף או נחשד בהשתתפות בפיגועים.
- כמחצית מהבתים, 295 במספר, היו בתים שמעולם לא נטען שגרו בהם מבצעי פיגועים. כתוצאה מכך איבדו את ביתם 1,286 בני אדם, שאפילו על פי עמדתה של ישראל לא היו אמורים להיענש.
- בניגוד לטענת ישראל בבג"ץ, כי הריסה ללא מתן הודעה מוקדמת מבוצעת במקרים חריגים בלבד, מנתוני בצלם עולה כי רק בפחות מ-3% מהמקרים ניתנה לדיירי הבית התראה מראש על הכוונה להרוס את ביתם.
- הריסת רכוש מסיבית בשטח כבוש, שלא במסגרת לחימה, מוגדרת באמנת גינבה הרביעית כפשע מלחמה.

הריסת בתים לסוגיה: מבצעית, מינהלית ועונשית

בארבע השנים האחרונות החרבה ישראל למעלה מ-4,100 בתי פלסטינים בשטחים. כתוצאה מכך נותרו לפחות 28,000 פלסטינים ללא קורת גג. כ-60% מהבתים נהרסו במסגרת מה שישאל מכנה "פעולות חישוף", וכ-25% נהרסו בטענה שנבנו ללא רשיון. דו"ח זה מתמקד בהריסת בתים שנועדה להעניש בני משפחות ושכנים של פלסטינים הנחשדים במעורבות בביצוע פיגועים. כ-15% מהבתים אותם החרבה ישראל נהרסו במסגרת סוג זה של הרס בתים.

מדיניות הריסת הבתים לאורך השנים

- מאז 1967 נוקטת ישראל במדיניות של הריסה של בתי פלסטינים לשם ענישה. ממדי השימוש באמצעי זה השתנו לאורך השנים:
- עד פרוץ האינתיפאדה הראשונה (1967-1987) הרסה ישראל או אטמה לפחות 1,387 בתים, רובם בשנים הראשונות שלאחר תחילת הכיבוש.
 - בשנות האינתיפאדה הראשונה הגבירה ישראל את השימוש בהריסת בתים לשם ענישה. בשנים 1988-1992 הרסה ישראל בשטחים 431 בתים באופן מלא ו-59 בתים באופן חלקי.
 - בשנים 1993-1997 הרסה ישראל 18 בתים באופן מלא ושלושה בתים באופן חלקי.
 - מתחילת 1998 ועד אוקטובר 2001 לא הרסה ישראל בתים לשם ענישה.
 - במהלך האינתיפאדה הנוכחית חידשה ישראל את מדיניות הריסת הבתים לשם ענישה בהיקף חסר תקדים. מאז אוקטובר 2001 ועד 20.9.2004 הרסה ישראל לשם ענישה 628 בתים. ההחלטה הרשמית על חידוש מדיניות זו התקבלה בישיבת הקבינט הביטחוני-מדיני ב-31.7.02, כתשעה חודשים לאחר חידושה בפועל. דו"ח זה מנתח את מדיניותה של ישראל במהלך תקופה זו.

פגיעה בחפים מפשע כמדיניות רשמית

יעדה המוצהר של הריסת הבתים היא פגיעה בקרובי משפחתם של פלסטינים הנחשדים בביצוע פיגועים, כאמצעי הרתעה נגד מפגעים פוטנציאליים. מעדויות שגבה בצלם עולה עוד כי מדיניות הריסת הבתים משמשת לעיתים את כוחות הביטחון גם כאמצעי לחץ על בני משפחותיהם של מבוקשים לשתף עמם פעולה ולהסגיר את קרוביהם. כתוצאה ממדיניות זו, 3,983 בני אדם נותרו ללא קורת גג מאז תחילת האינתיפאדה הנוכחית.

אמצעי זה אינו פוגע ישירות בחשודים עצמם שכן, בעת ההריסה, הם לא גרים בבתים שנהרסים. לפי נתוני בצלם, 32% מהחשודים היו עצורים בידי ישראל בעת ההריסה, 21% היו בגדר "מבוקשים", ו-47% לא היו בין החיים.

בנוסף, במהלך ביצוע חלק ניכר מפעולות הריסת הבתים, שבהם גרו בעבר חשודים בביצוע פיגועים, הרס צה"ל גם בתים סמוכים. מדובר הן בדירות הממוקמות בבנייני דירות שבאחת מהן גר האדם שבגינו בוצעה ההריסה והן במבנים סמוכים. מתחקיר בצלם עולה כי בחלק מהמקרים הרס צה"ל את הבתים הסמוכים בכוונה תחילה. אולם, גם אם בחלק מהמקרים אין לצה"ל כוונה לפגוע בבתים הסמוכים, המקרים הרבים שבהם נפגעו בתים כאלה הופכים את היעדר הכוונה לבלתי רלוונטית. מאז תחילת האינתיפאדה הרסה ישראל 295 בתים (כמחצית מכלל הבתים שנהרסו), בהם גרו 1,286 בני אדם, רק בשל היותם סמוכים לבית בו גר בעבר חשוד מסוים. למרות זאת, בהודעות דובר צה"ל המתפרסמות בעקבות פעולות ההריסה, מצוין כבית שנהרס תמיד רק בית אחד, הבית בו גר בעבר האדם שבגינו בוצעה ההריסה.

עילת ההריסות: לא רק פיגועי התאבדות

מנוסח ההחלטה שקיבל הקבינט הביטחוני, וכן מדיווחים בתקשורת, עולה הרושם כי במסגרת אמצעי ענישה זה אמורה ישראל להרוס רק בתים שבהם גרו פלסטינים שהיו מעורבים ישירות בפיגועים רבי נפגעים. רושם זה משקף רק באופן חלקי את מדיניותה של ישראל.

בפועל הורסת ישראל בתים בהם גרו פלסטינים החשודים במעורבות בכל סוג של פעילות אלימה כנגד ישראלים, ללא קשר לתוצאותיה: החל מפיגועי התאבדות רבי הרוגים וכלה בניסיונות "כושלים" לפגוע בחיילים. כמו כן, ננקט אמצעי זה לא רק באשר לבתי חשודים בביצוע פיגועים או בניסיון לבצע פיגועים בעצמם, אלא גם באשר לבתי חשודים במעורבות באותם פיגועים, ברמות שונות: תכנון, שילוח וסיוע. מנתוני בצלם עולה כי 66% מההריסות בוצעו בגין אנשים החשודים בביצוע פיגועים בעצמם ואילו 34% בגין אנשים החשודים במעורבות בפיגועים ברמות שונות. 40% מהמעשים בגינם בוצעה ההריסה הסתיימו ללא אף הרוג ישראלי.

ללא התראה מוקדמת

בניגוד לעבר, מאז חידוש המדיניות בשנת 2001 נמנע צה"ל בדרך כלל מהוצאת צו הריסה וממתן התראה מבעוד מועד לדיירי הבתים. רק ב-17 מקרים (3%) הודיע צה"ל למשפחות על כוונתו להרוס את ביתן. רוב פעולות ההריסה מתבצעות בשעות הלילה ולדיירים ניתנות כמה דקות בלבד כדי לפנות את רכושם מהבית.

השלכות חומריות ונפשיות קשות

מעדויות שגבה בצלם עולה כי הפגיעה הנגרמת למשפחות משפיעה כמעט על כל תחומי החיים: פגיעה בלכידות התא המשפחתי הגרעיני, כתוצאה מהעובדה שלא אחת נאלצות משפחות שבתיהן נהרסו להיפרד ולמצוא דיור חלופי בכמה בתים שונים; ירידה משמעותית ברמת החיים ממנה סובלים רבים גם לאחר שמצאו דיור חלופי, בשל אובדן רכושם; ותחושת תלישות ואי-יציבות כתוצאה מאובדן הבית, שהוא תמיד יותר מאשר קורת גג גרידא. כמו כן, ממחקרים פסיכולוגיים שנערכו בנושא עולה כי להריסות הבתים ישנן השפעות פוסט-טראומטיות ניכרות, בעיקר בקרב ילדים.

הפרת הזכות לדיור

זכותו של כל אדם לדיור נאות מעוגנת היטב במשפט הבינלאומי. חשיבותה נובעת בין השאר מהיותה תנאי למימושן של זכויות אחרות כמו הזכות לרמת חיים נאותה, הזכות לבריאות גופנית ונפשית, הזכות לפרטיות והזכות לחיי משפחה. כיבוד הזכות לדיור הוא תנאי חיוני למימוש זכויותיהם של ילדים, הזוכים להגנה מיוחדת במשפט הבינלאומי. מתוקף שליטתה על השטחים מחויבת ישראל לכבד את הזכות לדיור של האוכלוסייה הפלסטינית.

פשע מלחמה

אמנת ג'נבה הרביעית אוסרת על הכוח הכובש להרוס את רכושם של אזרחים תושבי שטח כבוש, "אלא אם כן היו פעולות צבאיות מחייבות לחלוטין" את הריסת הרכוש. לטענת ישראל, מדיניות ההריסה לשם ענישה עונה על הריג שנקבע באמנה. אולם, טענה זו משוללת כל יסוד. הצלב האדום הבינלאומי, הממונה על פירוש האמנה, הגדיר את המונח "פעולות צבאיות" כ"תנועות, תמרונים, ופעולות אחרות הננקטות על-ידי הכוחות המזוינים במטרה להילחם". ההריסות העונשיות שמבצעת ישראל, לעומת זאת, אינן מתבצעות כלל במסגרת של לחימה. משום כך, לא ניתן לראות בהן "פעולות צבאיות", כמשמעות המונח באמנת ג'נבה, ועל אחת כמה וכמה לא פעולות צבאיות "מחויבות לחלוטין". הריסת רכוש מסיבית בשטח כבוש שלא במסגרת חריג זה, מוגדרת באמנת ג'נבה הרביעית כפשע מלחמה.

בנוסף, לפחות בחלק מהמקרים, טוענת ישראל כי פעולות הריסת הבתים חוקיות מתוקף תקנה 119 לתקנות ההגנה לשעת חירום שחוקקו בימי המנדט הבריטי. תקנה 119 היא הוראה דרקונית המאפשרת הריסת בית על סמך חשד בביצוע עבירות מסוימות, לא רק של החשודים עצמם אלא של בני משפחתם, שכניהם ותושבים אחרים ביישובם. תחולת התקנה בשטחים מוטלת בספק שכן היא בוטלה על-ידי הבריטים עוד לפני תום המנדט. אולם, גם אלמלא ביטלו אותה הבריטים, דינה להתבטל שכן היא סותרת הוראות שונות במשפט ההומניטארי הבינלאומי. בג"ץ דחה את הנימוקים הללו והכשיר, פעם אחר פעם, את טענת המדינה כי הריסת בתים לשם ענישה היא חוקית על סמך תקנה 119.

ענישה קולקטיבית

מדיניותה של ישראל מפרה גם את אחד מכללי הצדק הבסיסיים ביותר: האיסור על הענשת אדם בשל מעשים שביצע אדם אחר, קרי האיסור על ענישה קולקטיבית. איסור זה הוא חמור במיוחד כאשר קורבנות הענישה הם ילדים. אמנת ג'נבה רביעית אוסרת ענישה קולקטיבית לחלוטין וללא יוצאים מן הכלל.

אמנת האג משנת 1907, לעומתה, מכירה בחריג צר לאיסור זה. חריג זה מתקיים כאשר ניתן לייחס לדיירי הבית המיועד להריסה לכל הפחות ידיעה או אפשרות לצפות את המעשה בגינו מתוכננת ההריסה ולמנוע אותו. למרות זאת, נציגי המדינה הצהירו פעמים רבות כי ייחוס ידיעה או אחריות כלשהי לדיירי הבית בנוגע למעשים בגינם מבוצעת ההריסה, אינו בבחינת תנאי לחוקיות ההריסה. בפעמים המעטות בהן נדרש בג"ץ לסוגיית האחריות העקיפה של בני המשפחה עקב אי מניעת פיגוע, הסתפקו השופטים בהשערות חסרות ביסוס עובדתי כדי לקבוע כי בני המשפחה אכן ידעו מבעוד מועד על הפיגוע המתוכנן. זאת בניגוד גמור לגישת בית המשפט העליון ביחס לעבירה זהה המכונה בחוק הישראלי "אי מניעת פשע", לגביה נקבע רף הוכחה גבוה במיוחד, במסגרתו נדרשת התביעה להוכיח כי הנאשם ידע ידיעה פוזיטיבית, קשה, מיידית, וממשית שעומד להתרחש מעשה פשע.

עוד נטען על-ידי ישראל כי מעשה ההריסה אינו מהווה פעולת ענישה, אלא פעולת הרתעה, ועל כן הוא אינו נוגד את האיסור במשפט הבינלאומי על ענישה קולקטיבית. בג"ץ קיבל את טענת המדינה תוך עריכת הקבלה בין מעשה ההריסה לעונש מאסר המוטל על ראש משפחה שגם כתוצאה ממנו נפגעים בני המשפחה. אולם, הקבלה זו הינה מופרכת מכל וכל. מטרתו של עונש המאסר היא לשלול זכויות מסוימות מהעברין עצמו ולא מבני משפחתו. בניגוד למדיניות הריסת הבתים, הסבל שנגרם לבני משפחתו כתוצאה מכך הוא תוצאת לוואי בלבד. לו ניתן היה לנטרל את השפעת המאסר על בני המשפחה הרי שהשגת המטרה לא הייתה נפגעת כהוא זה.

שלילת זכות הטיעון

לבסוף, אמצעי ההריסה הוא צעד מינהלי שנקט על סמך חשדות בלבד, תוך הפרת הזכות להליך משפטי הוגן. יתרה מזאת, בניגוד לעבר, מאז חידוש המדיניות בשנת 2001 מוסיפה ישראל חטא על פשע ושוללת גם את הזכות הבסיסית של קורבנות המדיניות להציג את טיעוניהם מול הרשויות לפני ביצוע ההריסה, במסגרת זכות השימוע.

ישראל מצדיקה זאת בטענה כי מתן הודעה מוקדמת על ביצוע ההריסה "עלול לסכן את כוחותינו, ואף לסכל את הצלחת הפעולה, שכן ההתראה תאפשר לאויב למלכד את הבתים בהם מדובר". תירוץ זה אינו עומד במבחן המציאות. לפחות בכל הנוגע לגדה המערבית, צה"ל נהנה כיום משליטה אפקטיבית בכל השטח ונוכח בקביעות כמעט בכל הערים, הכפרים ומחנות הפליטים. בנוסף, הפיכתה של הריסת הבתים למדיניות מוצהרת, מאפשרת לבני המשפחות, בחלק מהמקרים, לצפות מבעוד מועד את הריסת הבתים. לאחרונה, לאחר פיגועי התאבדות, אף מדווחים כלי התקשורת בישראל מבעוד מועד על כוונת צה"ל להרוס את הבתים בהם גרו האנשים שביצעו את הפיגועים. לפיכך, לא עוד ניתן להצדיק את שלילת זכות הטיעון בצורך לשמור על "גורם ההפתעה".

במסקנות הדו"ח תובע בצלם מממשלת ישראל להפסיק לחלוטין את מדיניות הריסת הבתים לשם ענישה ולשלם פיצויים לפלסטינים שביתם נהרס כתוצאה ממדיניות זו.

הסוג השלישי משמש את ישראל כאמצעי ענישה נגד בני משפחותיהם ושכניהם של פלסטינים אשר ביצעו, או הנחשדים במעורבות בביצוע, פיגועים כנגד אזרחים וחיילים ישראלים. פעולות ישראל במסגרת הסוג השלישי מכוונות בראש ובראשונה להריסתם של בתים בהם גרו בעבר חשודים אלה, אולם בחלק ניכר מהמקרים נהרסים גם בתים סמוכים. מאז פרוץ אינתיפאדת אל-אקצא הרסה ישראל לשם ענישה 628 בתים, בהם גרו 3,983 בני אדם.

בצלם פרסם בעבר מספר דוחות אודות הריסה מינהלית של בתים, כמו-גם על הריסת בתים המתבצעת בשל מה שישראל מגדירה כ"צרכים צבאיים"³ דו"ח זה יעסוק לפיכך בסוג ההריסות השלישי: מדיניות הריסת הבתים לשם ענישה⁴.

מדיניות זו ננקטה על-ידי ישראל לכל אורך שנות הכיבוש, למעט הפסקה שנמשכה כארבע שנים (1998-2001). במהלך אינתיפאדת אל-אקצא חידשה ישראל את השימוש בהריסת הבתים לשם ענישה, ואף הגבירה אותו באופן ניכר. לטענתה, מדובר באמצעי שנועד להתרועע פלסטינים מליטול חלק בפגיעה באזרחים ישראלים.

מאז פרוץ אינתיפאדת אל-אקצא חלה עלייה חדה במספר הפיגועים שביצעו ארגונים פלסטיניים שונים נגד אזרחים ישראלים, בתוך תחומי הקו הירוק ובשטחים. עד אמצע חודש אוקטובר 2004 נהרגו כתוצאה מפיגועים אלה 636 אזרחים ישראלים, בהם 112 ילדים. התקפות מכוונות נגד אזרחים חותרות תחת כל כלל מוסרי ומשפטי. תקיפה מכוונת של אזרחים מוגדרת במשפט ההומניטארי הבינלאומי

במהלך אינתיפאדת אל-אקצא נוקטת ישראל במדיניות הריסה המונית של בתי פלסטינים בשטחים. בארבע השנים האחרונות החריבה ישראל במסגרת מדיניות זו כ-4,100 בתים.

פעולות הריסת הבתים שמבצע צה"ל בשטחים נחלקות לשלושה סוגים. חלק הארי שלהן מתבצע במסגרת מה שמכנה ישראל "פעולות חישוף". הריסות אלו מבוצעות בשל מה שישראל מגדירה כ"צרכים צבאיים", בעיקר ברצועת עזה באזור הגבול עם מצרים, העובר בתוך העיר רפיח ומחנות הפליטים שלה, סביב התנחלויות ועמדות צבאיות, בצדי הכבישים המשמשים את המתנחלים ואת כוחות צה"ל, ובצפון הרצועה, באזור העיריות בית חנון, בית לאהייה ומחנה הפליטים ג'באליה, משם נורים טילי "קסאם" על ישובים בתוך ישראל. מאז תחילת האינתיפאדה, בספטמבר 2000, ועד נובמבר 2004 הרס צה"ל במסגרת "פעולות חישוף" ברצועת עזה כ-2,540 בתים, בהם גרו כ-23,900 בני אדם.¹

במסגרת הסוג השני של הפעולות הורסת ישראל בתי פלסטינים שנבנו ללא רשיון. פעולות אלה של הריסה מינהלית מתבצעות באזורי C בגדה המערבית, בהם נותרו סמכויות התכנון והבנייה בידיה של ישראל גם אחרי הקמתה של הרשות הפלסטינית, וכן במזרח ירושלים. על-פי נתוני המינהל האזרחי, הרסה ישראל בשנים 2001-2003 בגדה המערבית 768 מבנים שנבנו ללא רשיון. על-פי נתוני עיריית ירושלים, מתחילת 2001 ועד חודש פברואר 2004 הרסה ישראל במזרח העיר 161 מבנים שנבנו ללא רשיון.² לבצלם לא ידוע כמה אנשים איבדו את ביתם כתוצאה מהריסות אלה.

1. מנתוני סוכנות הסעד והסיוע של האו"ם (אנורוו"א) עולה כי מאז תחילת האינתיפאדה ועד ספטמבר 2004 הרס צה"ל במסגרת "פעולות חישוף" ברצועת עזה כ-2,370 בתים, בהם התגוררו כ-22,800 בני אדם. על-פי נתוני בצלם בחודשים ספטמבר-אוקטובר 2004 הרס צה"ל 170 בתים נוספים ברצועה במסגרת "פעולות חישוף", בהם התגוררו כ-1,100 בני אדם.

2. נתוני המינהל האזרחי ועיריית ירושלים אינם מבחינים בין בתים לבין מבנים אחרים שאינם מיועדים למגורים.

3. ר' בצלם, גול הקרקעות - מדיניות ההתנחלות בגדה המערבית, מאי 2002, פרק 6; בצלם, מדיניות ההרס - הריסת בתים והשחתת שטחים חקלאיים ברצועת עזה, פברואר 2002; בצלם, הורסים שלום - מדיניות ההריסה ההמונית של בתי פלסטינים בגדה המערבית, ספטמבר 1997; בצלם, מדיניות של אפליה - הפקעת קרקעות, תכנון ובנייה במזרח ירושלים, מאי 1995.

4. שני סוגי ההריסות האחרים יידונו להלן בקצרה בלבד, תוך הצגת נתונים עדכניים על היקפן.

מרכז, לשם בירור סוגיות שונות הקשורות לנושא, ובעיקר בכל הנוגע לבסיס המשפטי עליו נסמכת מדיניותה של ישראל ולתהליך קבלת ההחלטות בתוך המערכת הצבאית. דובר צה"ל התנה את קיום הפגישה בכך שחלקה יוגדר כ"שיחת רקע" שלא לציטוט ו"חלקה לציטוט אך לא לייחוס"⁵. בצלם, כארגון זכויות אדם, אינו נוהג להסתיר מידע הנמסר לרשותו בנוגע להפרות של זכויות אדם ולכן סירב לתנאים אלה. לא נותר לנו אלא להצר על כך שצה"ל רואה לנכון להסתיר מעיני הציבור היבטים שונים של מדיניות בה הוא נוקט באופן רשמי. המידע אשר יובא בדו"ח זה מתבסס לפיכך על התבטאויות פומביות של גורמים רשמיים, מסמכים שונים שפרסמה המדינה ועל מערכת איסוף הנתונים של בצלם.

כ"פשע מלחמה" שלא ניתן להצדיקו, יהיו הנסיבות אשר יהיו. לא זו בלבד שישראל זכאית לנקוט באמצעים שונים כדי להגן על אזרחיה, אלא שהיא מחויבת לעשות כן. עם זאת, אמצעים אלה חייבים לעלות בקנה אחד עם מחויבויותיה על-פי המשפט הבינלאומי.

דו"ח זה בוחן כאמור את מדיניות הריסת הבתים לשם ענישה במהלך אינתיפאדת אל-אקצא. חלקו הראשון מציג ניתוח עובדתי של המדיניות, ובחלקו השני מובאת ביקורת על מדיניות זו לנוכח המשפט הבינלאומי.

במסגרת הכנתו של הדו"ח פנה בצלם לדובר צה"ל בבקשה לקיים פגישה עם היועץ המשפטי של פיקוד

5. מכתב מדובר צה"ל לבצלם, 26.8.2004.

מדיניות הריסת הבתים לשם ענישה: ניתוח עובדתי

1. היקף התופעה לאורך השנים

בהם סמכויות השלטון הועברו, בעקבות הסכמי אוסלו, לרשות הפלסטינית, וצה"ל נמנע מלהיכנס אליהם (שטחי A בגדה המערבית ומקביליהם ברצועה עזה).

• במהלך אינתיפאדת אל-אקצא חידשה ישראל את מדיניות הריסת הבתים, וביתר שאת. מאז אוקטובר 2001 ועד סוף אוקטובר 2004 הרסה ישראל 628 בתים במסגרת מדיניות זו.¹⁰ כתוצאה מכך נותרו 3,983 בני אדם ללא קורת גג.

ההחלטה הרשמית על חידוש מדיניות הריסת הבתים לשם ענישה התקבלה בישיבת הקבינט הביטחוני-מדיני ב-31.7.2002, לאחר פיגוע שביצעו פלסטינים באוניברסיטה העברית בירושלים, בו נהרגו חמישה אזרחים ישראלים וארבעה אזרחים זרים.¹¹ ברם, בפועל חודשה מדיניות הריסת הבתים לשם ענישה כבר במחצית השנייה של חודש אוקטובר 2001, במהלך הפעולות של כוחות צה"ל בשטחי A בגדה המערבית.

ההריסה הראשונה במסגרת חידוש המדיניות בפועל בוצעה ב-23.10.2001 בקלקיליה. באותו יום הרסו כוחות צה"ל את בית משפחתו של סעיד חסן אל-חותרי, שביצע את פיגוע ההתאבדות בדולפינריום בתל-אביב, בו נהרגו 18 אזרחים ישראלים (בהם 12 ילדים), שני אזרחים זרים (בהם ילד אחד) וחילל צה"ל. למחרת נהרס בטול כרם בית משפחתו של ראיד אל-כרמי, שנחשד ברצח של שני אזרחים ישראלים. באותו יום, במסגרת פעולת כוחות צה"ל בכפר בית רימא, נהרסו שלושה בתים, בהם גרו פלסטינים אשר נחשדו על-ידי ישראל במעורבות בפגיעה בישראלים. מתחקיר שערך בצלם אודות פעולת צה"ל בבית

מאז 1967 נוקטת ישראל במדיניות הריסה ואטימה של בתים בגדה המערבית וברצועת עזה כאמצעי ענישה נגד האוכלוסייה הפלסטינית.⁶ אמצעי זה מיושם, על-פי רוב, על בתים שבהם גרו פלסטינים שביצעו או שנחשדים בביצוע עבירות אלימות נגד אזרחים ישראלים או נגד אנשי כוחות הביטחון. ישראל מעולם לא נקטה אמצעי זה נגד אזרחים ישראלים שביצעו מעשים דומים למעשים שבגינם נהרסים בתיהם של פלסטינים.⁷

ממדי השימוש בהריסת בתים ואטימתם לשם ענישה השתנו לאורך השנים. על-פי נתוני צלם:

• מאז 1967 ועד לפרוץ האינתיפאדה הראשונה, בסוף שנת 1987, הרסה ישראל או אטמה לפחות 1,387 בתים, רובם בשנים הראשונות שלאחר כיבוש הגדה המערבית ורצועת עזה.⁸

• עם פרוץ האינתיפאדה הראשונה הגבירה ישראל במידה ניכרת את השימוש באמצעי זה. בין השנים 1988-1992 הרסה ישראל 431 בתים באופן מלא ו-59 בתים באופן חלקי.⁹ בנוסף, אטמה ישראל 271 בתים באופן מלא ומאה בתים באופן חלקי.

• לאחר חילופי השלטון ב-1992 ותחילת התהליך המדיני ב-1993 צמצמה ישראל בצורה ניכרת את השימוש בהריסת בתים לשם ענישה. בין השנים 1993-1997 הרסה ישראל 18 בתים באופן מלא ושלושה בתים באופן חלקי. בנוסף, אטמה ישראל 26 בתים באופן מלא ו-18 בתים באופן חלקי.

• מתחילת 1998 ועד אוקטובר 2001 לא הרסה ישראל ולא אטמה בתים לשם ענישה. שינוי זה נבע, בין השאר, מהעובדה שרוב הפלסטינים חיו באזורים

6. המונח "בית" מציין בהקשר זה יחידת דיור אחת ולא בניין או בית דירות, שבו עשויות להימצא מספר דירות.

7. כך למשל בחרה ישראל שלא להרוס את בית משפחתו של ברוך גולדשטיין, שביצע את הפיגוע במערת המכפלה בשנת 1994, בו נהרגו 29 אזרחים פלסטינים, וגם היום היא נמנעת מהריסת הבית שבו גר שחר דביר זליגר, אשר הורשע זה לא מכבר בחברות בארגון טרור ששם לו למטרה לבצע פיגועים נגד ערבים ואשר ביצע בשנים 2001-2003 שורה של פיגועי ירי והנחת מטענים.

8. ר' בצלם, הריסות ואטימות בתים כאמצעי ענישה בגדה המערבית וברצועת עזה בתקופת האינתיפאדה, ספטמבר 1989.

9. משמעות המונח "הריסה חלקית" היא הריסה מלאה של חלק ממחירי הבית.

10. בניגוד לעבר, ישראל כמעט שאינה מבצעת במהלך אינתיפאדת אל-אקצא הריסה חלקית של בתים או אטימה. מתחילת אינתיפאדת אל-אקצא נהרסו חלקית שני בתים ונאטמו שלושה אחרים.

11. סעיף 9 בתשובת המדינה לבג"ץ 7473/02, בחר נ"י מפקד כוחות צה"ל בגדה המערבית. ר' גם אלון בן, "אוסרו פעולות נגד משפחות מתאבדים: ירוש והחרמת רכוש", הארץ, 1.8.2002.

את הפעולות בכך שמדובר בבתיים של פלסטינים אשר היו מעורבים בפיגועים.¹³

בתשעת החודשים הבאים, עד ההחלטה הרשמית על חידוש המדיניות, הרס צה"ל 43 בתים נוספים. מיד לאחר החלטת הקבינט, החל צה"ל בהריסה שיטתית ורחבת היקף של בתים לשם ענישה.

רימא עולה כי עם סיום הפעולה בכפר, לאחר שמרבית הכוחות יצאו ממנו, חזרו חלק מהכוחות לשלושת הבתים האמורים, הורו לתושביהם לצאת מהם ופוצצו אותם. 31 בתים נוספים נפגעו מהדף הפיצוצים ועשרות כלי רכב שחנו בסמוך לבתים נהרסו.¹² בתגובה לאירועים אלו הסביר דובר צה"ל

הריסת בתים לשם ענישה: אוקטובר 2001 - אוקטובר 2004

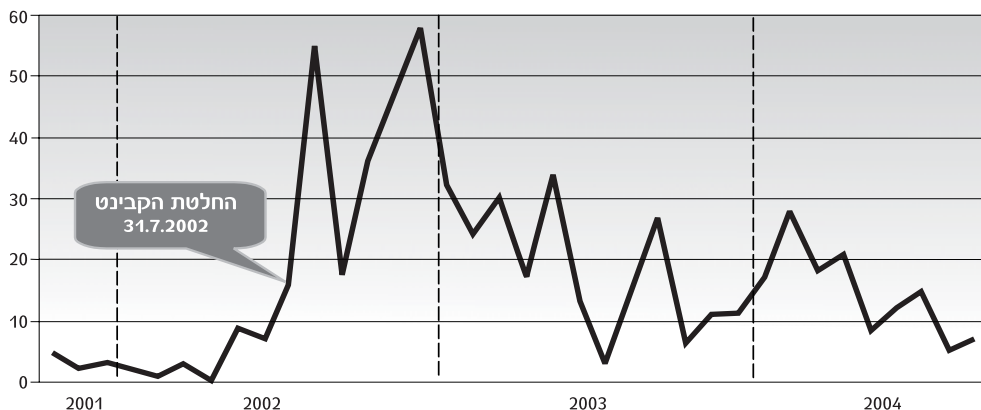
שנה	חודש	מס' בתים
2003	אפריל	17
2003	מאי	34
2003	יוני	13
2003	יולי	3
2003	אוגוסט	16
2003	ספטמבר	27
2003	אוקטובר	6
2003	נובמבר	11
2003	דצמבר	11
2003	סה"כ	224
2004	ינואר	17
2004	פברואר	28
2004	מרץ	18
2004	אפריל	21
2004	מאי	8
2004	יוני	12
2004	יולי	15
2004	אוגוסט	5
2004	ספטמבר	15
2004	אוקטובר	4
2004	סה"כ	143

שנה	חודש	מס' בתים
2001	אוקטובר	5
2001	נובמבר	2
2001	דצמבר	3
2001	סה"כ	10
2002	ינואר	2
2002	פברואר	1
2002	מרץ	3
2002	אפריל	-
2002	מאי	9
2002	יוני	7
2002	יולי	16
2002	אוגוסט	55
2002	ספטמבר	17
2002	אוקטובר	36
2002	נובמבר	47
2002	דצמבר	58
2002	סה"כ	251
2003	ינואר	32
2003	פברואר	24
2003	מרץ	30

12. ר' בצלם, כח מופרז - הפרת זכויות האדם במהלך פעולות של צה"ל בשטחי A, אוקטובר 2001.

13. ר' תגובת דובר צה"ל לדו"ח בצלם בנושא פעילות צה"ל בכפר בית רימא, שם, וכן הודעות דובר צה"ל, 23.10.2001 ו-24.10.2001. להודעות דובר צה"ל ר' www.idf.il

הריסת בתים לשם ענישה: אוקטובר 2001 - אוקטובר 2004

2. מדיניות של פגיעה בחפים מפשע

א. הרציונל

מדיניות הריסת הבתים בהודעות דובר צה"ל כ"מסר למחבלים ושותפיהם לפעילות הטרור, כי למעשיהם יש מחיר אשר ישלם כל מי ששותף בפעילות חבלנית עוינת".

ההנחה העומדת בבסיס מדיניות זו גורסת כי האמצעי שאמור להתיעץ פלסטינים מלפגוע בישראלים הוא פגיעה בבני משפחתם. בדיון בבג"ץ טען עו"ד שי ניצן, מנהל תחום התפקידים המיוחדים בפרקליטות המדינה דאז, כי הריסת הבתים היא אמצעי אשר "נועד, בין היתר, להתיעץ מחבלים פוטנציאליים, לאחר שהוכח בבירור שהמשפחה היא מוטיב מרכזי אצלם".¹⁵ ראש השב"כ, אבי דיכטר, צוטט בעיתון "הארץ" כמי שטען ביחס למדיניות הריסת הבתים, ש"המדיניות של פגיעה במשפחות היא אפקטיבית".¹⁶

ואכן, הנפגעים העיקריים מהריסת הבתים הם בני משפחתם של החשודים בביצוע פיגועים, בהם גברים, נשים, זקנים וטף, שאינם נחשדים על-ידי ישראל, בביצועה עבירה כלשהי. ברובם המכריע של המקרים,

במסגרת "פעולות חישוף" הורס צה"ל בתים אשר, לטענתו, משמשים לביצוע התקפות נגד חיילים או, לחלופין, משבשים את יכולתם של כוחות הביטחון להגן על מוצבים צבאיים ועל התנחלויות. למרות שברוב המקרים דיירי הבתים הנהרסים במסגרת זו הם אזרחים חפים מפשע שאינם נחשדים בביצוע עבירות כלשהן, מצדיקה ישראל את הפגיעה בהם בטענה כי ביתם מהווה "מטרה צבאית לגיטימית". לעומת זאת, מדיניות הריסת הבתים לשם ענישה בה עוסק דו"ח זה, אינה מתבצעת כלל בשל צרכים צבאיים, ואילו הפגיעה בדיירי הבית שנהרס היא היעד המרכזי העומד מאחורי ההריסה.

הרס הבתים נועד, לטענת ישראל, להתיעץ פלסטינים מביצוע פיגועים נגד אזרחים ישראלים. בתשובה לעתירה לבג"ץ טענה המדינה כי "אחד האמצעים עליהם החליטה ועדת השרים לענייני ביטחון לאומי [...] וזאת במטרה להתיעץ באופן מיידי את המפגעים ושולחיהם, היה הצעד של הריסת בתים בהם התגוררו מחבלים שביצעו פיגועי התאבדות ופיגועים חמורים אחרים".¹⁴ באופן דומה מוגדרת

14. סעיף 9 בתשובת המדינה לבג"ץ 7473/02 בהר ני מפקד כוחות צה"ל בגדה המערבית.

15. משה ריינפלד, "צה"ל בבג"ץ: ארגוני הטרור מודים שהגירוש מרתייע", הארץ, 27.8.2002.

16. אלון בן, "אישורו פעולות נגד משפחות מתאבדים: גירוש והחרמת רכוש", הארץ, 1.8.2002.

ש"הבית העומד להיהרס שייך רק למשפחתו הגרעינית של המפגע. אם גרים בבית אחרים", הוסיף ניצן, "אין להרוס בתים".²⁰

בניגוד לדברים אלה, במהלך הריסתם של חלק ניכר מהבתים בהם גרו חשודים בביצוע פיגועים, הרס צה"ל גם בתים סמוכים לביתו של החשוד. מדובר הן בדירות הממוקמות בבניין שבאחת מדירותיו גר האדם שבגינו בוצעה ההריסה, והן במבנים סמוכים שנהרסו במהלך ביצוע ההריסות. מעדויות שגבה בצלם עולה כי בחלק מהמקרים הפגיעה בבתים הסמוכים נגרמה, ככל הנראה, מעוצמת הפיצוץ ולא בכוונה תחילה. עם זאת, ברור כי במקרים אחרים הרסו חיילי צה"ל את הבתים הסמוכים במכוון. הריסה מכוונת של בתים סמוכים היא שכיחה במיוחד כאשר דיירי בתים אלה משתייכים למשפחה המורחבת של החשוד.

לפי נתוני בצלם, מתוך 628 הבתים שהרס צה"ל לשם ענישה מאז תחילת האינתיפאדה, 295 בתים, בהם גרו 1,286 בני אדם, הם בתים סמוכים לבית שבו גר מי שנחשד בפגיעה בישראלים. דהיינו, רק בכמחצית מהבתים שהרס צה"ל לשם ענישה גרו בני משפחתם הגרעינית של חשודים במעורבות בפיגועים. עם זאת, בהודעות דובר צה"ל המתפרסמות בעקבות פעולות ההריסה, מצוין כבית שנהרס תמיד רק בית אחד, הבית בו גר האדם שבגינו בוצעה ההריסה.

בעדותו לבצלם תיאר עיסאם מוחמד קאסם עודה, אחיו של עבד אל-באסט עודה, שביצע את הפיגוע במלון "פרקי" בנתניה בו נהרגו 29 בני אדם, כיצד הרסו חיילי צה"ל את הבניין, שבאחת משש הדירות שבו גר אחיו, ובניין סמוך בו גרו שתי משפחות נוספות:

אני גר בשכונה הדרומית של העיר טול כרם. ביום שישי, 10.5.2002, בסביבות שלוש אחר הצהריים, כשהייתי בחנות המכולת שלי, הבחנתי בתנועות צבא וכלי רכב צבאיים סמוך לבית שלי. במקום היו בערך שלושים כלי רכב צבאיים: גיפיים, משוריינים ועשרות חיילים. הם הגיעו למקום בלי התראה מוקדמת. הערכתי שהם הגיעו להרוס את הבית שלנו בגלל אחי, עבד אל-באסט, שביצע

אם לא בכולם, האדם שבגינו מתבצעת ההריסה אינו גר בפועל בבית בעת ההריסה, בין אם משום שהוא מוגדר כ"מבוקש" על-ידי כוחות הביטחון, בין אם משום שהוא נעצר בידי ישראל וצפוי לעונש מאסר ממושך, ובין אם משום שהוא נהרג בהיתקלות עם כוחות הביטחון או במהלך פיגוע שביצע. לפי נתוני בצלם, 32% מהאנשים שבגינם בוצעו פעולות ההריסה היו עצורים בידי ישראל בעת הריסת בית משפחתם, 21% היו בגדר "מבוקשים" ו-47% לא היו בין החיים.¹⁷

כך למשל, ב-26.2.2004 הרס צה"ל את הבית בו גר בעבר חסן מוחמד חסן אבו שעירה במחנה הפליטים אל-עזה הסמוך לבית לחם. לטענת צה"ל, שימש אבו שעירה משתף פעולה עם השב"כ. ב-14.6.2001 הרג אבו שעירה את יהודה אדרי, מפעילו בשב"כ, במהלך פגישה עימו, ונהרג לאחר מכן על-ידי חיילים שעמדו בסמוך. דיירי הבית ערב ההריסה, שבוצעה כשלוש שנים אחרי אותו אירוע, היו אלמנתו, עיטאף חסן מוחמד אבו שעירה, בת 33, ושלושת ילדיהם: מרוות בת ה-12, שירין בת העשר וטארק בן השש.¹⁸

מתחקיר בצלם עולה עוד כי חלק מהבתים שנהרסו במסגרת מדיניות זו נשכרו על-ידי בני משפחתם של החשודים במעורבות בפיגועים. באותם מקרים, הנפגע העיקרי ממעשה ההריסה, לפחות בהיבט החומרי, הוא בעליו של הבית שנהרס, שבינו ובין מעשיו של החשוד שבגינו בוצעה ההריסה אין ולא כלום.

כך למשל, ב-8.8.2002 נכנס כוח צה"ל לבית לחם והרס את ביתו של גימיל מוחמד עוודאללה סלאחאת, יליד 1954, נשוי ואב לשמונה, וכן בית נוסף שבבעלותו, הנמצא באותו הבניין. ארבעה ימים קודם לכן, השכיר סלאחאת בית זה לאישה ולשלושת ילדיה. בדיעבד הסתבר לו כי בעלה של השוכרת הוא יחיא דעאמסה, ממחנה הפליטים דהיישה, שהיה מבוקש על-ידי צה"ל.¹⁹

ב. הרחבת מעגל הענישה

עו"ד שי ניצן מפרקליטות המדינה טען כי מדיניות הריסת הבתים לשם ענישה היא מוצדקת בתנאי

17. נתון זה מתייחס לכ-80% מהאנשים בגינם בוצעו פעולות הריסה, שלגביהם יש בידי בצלם את הנתון הרלוונטי.

18. לעדותה המלאה של עיטאף אבו שעירה ר' נספח 1 לדו"ח זה.

19. לעדותה המלאה של עוודאללה סלאחאת ר' נספח 2 לדו"ח זה.

20. עינת ברקוביץ, "השי של עדנה ארבל", גלובס, 19.12.2002.

את הפיגוע במלון "פרק" בנתניה ב-27.3.2002. מיד הוכרז ברמקול על עוצר בשכונה. סגרת את החנות שלי ויצאתי למקום.

נכנסתי לבית של דודי, סאמי, שנמצא בערך עשרה מטרים מהבית שלי. בשעה שלוש וחצי, שמענו דפיקות חזקות על דלת הכניסה. סאמי פתח את הדלת וכמה חיילים היו בפתח. הם דרשו שכל הנוכחים יצאו. היינו בערך 15 אנשים וכולנו יצאנו החוצה [...].

התאספנו בפתח הבית של דוד שלי. החיילים הורו לדוד שלי להיכנס לשני הבניינים הסמוכים, ולהגיד לאנשים שנמצאים בהם לצאת כי הם עומדים לפוצץ אותם. כל הדיירים משני הבניינים יצאו והצבא הרחיק אותנו למרחק של משהו כמו 300 מטר מהמקום. עליתי לגג של אחד הבניינים במקום שאליו הרחיקו אותנו ומשם ראיתי איך הדחפורים הורסים את הבניין שבו גרתי ואת הבית הסמוך, ששייך לדודה שלי.

בסביבות שש בערב הדחפורים וכלי הרכב הצבאיים עזבו את המקום. אחרי כמה דקות היה פיצוץ חזק במקום של ההריסות. אחרי בערך חצי שעה ניגשתי למקום וגיליתי שהבניינים שלי ושל דודה שלי נהרסו לגמרי על התכולה שלהם.

בבניין שלי היו ארבע קומות. בקומה הראשונה גר הדוד שלי, ג'מיל קאסם עודה. בבית היו ארבעה חדרי שינה וסלון והוא נבנה על שטח של 170 מטר מרובע. בבית הזה גרו חמישה אנשים. בקומה השנייה גרו אבא שלי, אמא שלי וארבעת האחים שלי. זה הבית שאח שלי, עבד אל-באסט, גר בו בעבר. הקומה השלישית היתה מחולקת לשתי דירות. אני גרתי בדירה הראשונה עם אשתי וחמשת הילדים שלנו. בדירה השנייה שבקומה השלישית גר אחי עודה. הוא נשוי ויש לו שלושה בנים שגרו איתו בדירה הזאת. בקומה הרביעית היו שתי דירות. בדירות האלה גרו בני הדודים שלי והמשפחות שלהם.

הבניין הזה נהרס לגמרי ואיתו נהרסה גם כל תכולת הבתים, כי הצבא לא נתן לנו זמן להוציא דברים. הצבא רק איפשר לאנשים שגרו בבניין לצאת.

הבניין השני שנהרס היה שייך לדודה שלי, סמיחה, בת 56. בבית הזה היו שתי קומות ושתי דירות. באחת גרה סמיחה ובני המשפחה שלה, ובשנייה גר מוחמד סלאמה עם ששת בני המשפחה שלו. הוא שכר את הבית מסמיחה.²¹

במקרה אחר, הרסו חיילי צה"ל במחנה הפליטים נור א-שמש שלושה בתים, אשר באחד מהם גר בעבר אחמד עומר עליאן שב-5.3.2002. ביצע פיגוע התאבדות במרכז קניות בנתניה. עם זאת, בהודעת דובר צה"ל בנוגע להריסה זו הוזכר כבית שנהרס רק בית אחד, ביתו של אחמד עליאן.²² בעדותה לבצלם, תיארה נופה עאבד עבדאללה אל-ג'ודי, ילידת 1932, שגרה באחד הבתים שנהרסו, את האירועים שקדמו להריסת ביתה:

אני גרה במחנה הפליטים נור א-שמש. ביום שישי, 2.8.2002, בסביבות שתיים לפנות בוקר, התעוררתי כי שמעתי קריאות ברמקול. הקריאות, שהיו בערבית, כונו לאנואר עליאן והורו לו להיכנע מיד. הבית של אנואר נמצא בסמוך לבית שלי. אנואר הוא אח של המתאבד אחמד עומר עליאן.

החיילים כיוונו אורות אל הבית שלי, שנמצא לפני הבית של אנואר. קמתי ויצאתי לכיוון הכביש הראשי, צפונה, אל איפה שהיו ממוקמים עשרות חיילים וכלי רכב צבאיים שונים: טנקים, משוריניים וגיפים. החיילים הורו לי לעזור ולהתקרב אליהם באיטיות, וככה עשיתי. חייל אחד, שהיה על רכב משוריין, דיבר איתי. שאלתי אותו מה הם צריכים ומה הם רוצים, והוא ענה לי שהם מחפשים את אנואר עליאן. אמרתי להם שאנואר עליאן לא גר בבית הזה, אלא בבית מאחורה ושהבית הזה הוא הבית שלנו. החיילים שאלו אותי מי נמצא בבית שלי וענית להם שהבן שלי, מוניר, בן ה-25. החייל הורה לי לחזור הביתה ולהגיד למוניר שייצא אל החיילים.

קראתי למוניר שייצא. כשהוא יצא החיילים קראו לו ברמקול והורו לו להרים את החולצה שלו ולהסתובב, וככה הוא עשה. הם קראו לנו להתקרב אליהם וכשהגענו הם לקחו את תעודות הזהות שלנו. מוניר פנה לכיוון הבית של אנואר עליאן [...] כשהוא חזר הוא אמר לחיילים שאין

21. העדות נבנתה על ידי ראסלן מחאגינה בטול כרם ב-24.8.2002.

22. הודעת דובר צה"ל, 2.8.2002.

יתרה לפגוע רק בבית משפחתו של סירחאן שהיה ממוקם בקומה השלישית של בית דירות. "עד עכשיו לא נגענו בדירה של סירחאן", טען מפקד הפעולה, "בגלל שהיא ממוקמת בקומה השלישית והתעורר חשש שאם נפוצץ אותה ייפגעו הקומות שמתחתיה והבתים הצמודים. החלטנו על פיצוץ מבוקר ומיקרוסקופי שתכליתו לגרום לתקרה של הקומה המסוימת לקרוס פנימה".²⁴

ג. הריסת בתים כמנוף לשיתוף פעולה

מעדויות שגבה בצלם עולה כי בנוסף למטרת ההרתעה הכללית, משמש איום הריסת הבית את כוחות הביטחון גם כאמצעי לחץ על בני משפחותיהם של מבוקשים לשתף עמם פעולה ולהסגיר את קרוביהם. במידה שאלה מסרבים לעשות זאת, הורס צה"ל את בתיהם.

כך למשל, ב-13.3.2003 הרס כוח צה"ל את בית משפחתו של סאהר עגי'אג', שנחשד במעורבות בפיגוע שבוצע בהתנחלות חרמש ב-29.10.2002, שבו נהרגו שלושה אזרחים ישראלים, ובפיגוע שבוצע בקיבוץ מצר ב-10.11.2002, שבו נהרגו חמישה אזרחים ישראלים. בעדותו בצלם תיאר סובחי אחמד מחמוד עגי'אג', אביו של החשוד, את האירועים שקדמו להריסת ביתו:

בתאריך 15.2.2002 חיילים פרצו לבית שלי שנמצא בשכונה המערבית בכפר סיידא. מפקד מהשב"כ בשם גדעון היה אתם. הוא הציג את עצמו בפניי ושאל אותי איפה נמצא הבן שלי, סאהר. סאהר לא היה בבית והמפקד דרש ממני להסגיר אותו לצבא ואמר, שאם אני לא אסגיר אותו יהיו לזה השלכות חמורות. החיילים הוציאו אותי ואת המשפחה שלי החוצה וירו בתוך הבית והשליכו רימוני הלם. זאת הייתה הפעם הראשונה שהחיילים פרצו לבית שלנו. סאהר לא הסגיר את עצמו, והחיילים עם המפקד גדעון התחילו לפרוץ לבית שלנו פעם או פעמיים בשבוע. הם תמיד הגיעו בלילה, הוציאו את כל המשפחה, ירו כדורים ורימוני הלם בתוך הבית וחיששו בו בקפדנות. הם אמרו שסאהר הוא מבוקש ובכל פעם, המפקד איים לפוצץ את הבית אם סאהר לא יסגיר את עצמו.

אף אחד בבית, ואז החיילים אמרו לו שיחזור לבית ויעקור את הדלת. הוא שאל אותם איך הוא יעשה את זה אבל החיילים ציוו עליו שילך ושינסה לפתוח את הדלת בכוח. מוניר הלך וניסה לחבוט בדלת של משפחת עליאן ברגליים שלו אבל הוא לא הצליח. אחרי כמה דקות, עשרה חיילים בערך התקרבו לבית של משפחת עליאן והניחו מטען ליד דלת הכניסה.

החיילים גם הוציאו את הבן שלי, נסרי, בן ה-33, והורו לשני הבנים שלי ללכת ולהגיד לדיירים של הבתים הסמוכים לצאת החוצה. מהבתים יצאו בערך מאה אנשים. ביניהם היו מבוגרים, צעירים וילדים. החיילים הרחיקו את כולנו למרחק של בערך מאה מטר ממזרח לבית של משפחת עליאן.

בסביבות חמש וחצי לפנות בוקר שמענו פיצוצים חזקים וראינו עשן כבד עולה מהמקום. אחרי הפיצוצים, החיילים נסוגו ואנחנו הלכנו למקום שבו הפיצוצים היו. בית משפחת עליאן נהרס לגמרי. בבית שלי נהרסו לגמרי שלושה חדרים וכל השמשות נשברו. כמעט כל התכולה של הבית שלי נהרסה. הבית של אחד השכנים, חאתם אבו עאבד, נפגע באופן קשה ועכשיו הוא לא ראוי למגורים. גם הבית של אמנה קריאן נפגע.

כמה עשרות בני אדם נשאר בלי קורת גג. חלק גרים עכשיו בבתים שכורים, וחלק בבתים של שכנים, כי הבתים שלהם לא ראויים למגורים.²⁵

יש לציין כי גם אם בחלק מהמקרים לא היתה לצה"ל כוונה לפגוע בבתים סמוכים, לאור ריבוי המקרים בהם נפגעו בתים כאלה, היה עליו לנקוט באמצעי הזהירות הדרושים כדי למנוע פגיעה בהם. לפיכך, אין בהיעדר הכוונה בכדי לצמצם את מידת האחריות הרובצת על מפקדי צה"ל, בכל הנוגע להריסת הבתים הללו.

יתרה מזאת, מדיווח בעיתונות על אחת מפעולות ההריסה ניתן ללמוד אודות יכולתו של צה"ל להרוס בית בודד תוך נקיטת אמצעים שונים שנועדו למנוע פגיעה בבתים סמוכים. ב-19.12.2002 הרסו כוחות צה"ל במחנה הפליטים טול כרם את בית משפחתו של סירחאן סירחאן, שביצע לטענת ישראל את הפיגוע בקיבוץ מצר. בפעולה זו, אשר לוותה על-ידי נציגים של כלי התקשורת, הקפיד הכוח הקפדה

23. העדות נגבת על-ידי ראסלן מוחאג'נה במחנה הפליטים נור א-שמס ב-24.8.2002.

24. אביחי בקר, "הריסה נאורה", הארץ, 27.12.2002.

"למרות שיש כל מיני ספקולציות, מבחינתנו המפגעת היא אלמונית".²⁶ גורם אחר במשטרה אמר למקומו "כל העיר", כי "זה שארגון חבלני כלשהו לוקח אחריות על הפיגוע וטוען כי מחבלת זו או אחרת היא זו שביצעה את הפיגוע לא מאפשר לנו לוודא את זהותה".²⁷

3. עילת ההריסות: לא רק פיגועי התאבדות

ההחלטה הרשמית על חידוש מדיניות הריסת הבתים התקבלה, כאמור, לאחר פיגוע ההתאבדות באוניברסיטה העברית בירושלים ב-31.7.2002. עובדה זו, לצד התבטאויותיהם של גורמים רשמיים ודיווחים בכלי התקשורת, יצרה את הרושם כי צה"ל אמור להרוס רק בתים שבהם גרו פלסטינים שהיו מעורבים ישירות בפיגועים רבי נפגעים נגד אזרחים ישראלים. בעיתון "הארץ", למשל, נכתב כי בישיבת הקבינט המדיני-ביטחוני, בה הוחלט על חידוש מדיניות הריסת הבתים לשם ענישה, אושרה "תוכנית השב"כ וצה"ל לפעולות נגד טרור המתאבדים הפלסטינים".²⁸

בפועל הורסת ישראל בתים בהם גרו פלסטינים החשודים במעורבות בכל סוג של פעילות אלימה כנגד ישראלים, ללא קשר לתוצאותיה: החל מפיגועי התאבדות רבי נפגעים וכלה בניסיונות "כושלים" לפגוע בחיילים. כך, למשל, ב-22.7.2003 הורסו כוחות צה"ל בכפר בית פוריק את הבית שבו גר זייד חנני אשר, לטענת דובר צה"ל, ניסה לבצע פיגוע שבמהלכו פתח באש לעבר כוח צה"ל.²⁹

כמו כן, הורס צה"ל לשם ענישה לא רק בתים של חשודים בביצוע פיגועים או בניסיון לבצע פיגועים בעצמם, אלא גם בתי חשודים בליווים הפיגועים, בתכנונם או בסיוע בהוצאתם אל הפועל. כך למשל, ב-17.9.2003 הורסו כוחות צה"ל את הבית שבו גר מחמוד עלי, אשר לטענת דובר צה"ל "היה מעורב בשלושה ניסיונות לשילוח מחבלים מתאבדים". ב-5.10.2003 הורס צה"ל את הבית שבו גר אמג'ד

במהלך הפריצות האלה לבית, גדעון היה אוסף אותנו ואומר "אני אתן לכם הרצאה הלילה". הוא היה מספר לנו על הפעילות של החיילים, איך הם הרגו את הבחור ההוא או הרסו את הבתים של המבוקשים האלה עם חומרי נפץ. הוא היה אומר לנו שמות של משפחות שהבתים שלהם נהרסו, ומסיים באמירה שסאהר בסוף ייהרג, ושם הוא לא יסגיר את עצמו לצבא, הבית שלנו ייהרס. הוא התנהג כאילו הוא נותן לנו עצה טובה, כדי שהבית שלנו לא ייהרס ושהבן שלי לא ייהרג.

ב-13.3.2003 חיילים פלשו לכפר שלנו והטילו עוצר. כוח של חיילים הגיע לבית שלנו וגדעון היה איתם. גדעון אמר שהם הולכים להרוס את הבית ונתן לי עשרים דקות כדי להוציא ממנו דברים. הוא לא הרשה לאף אחד מקרובי המשפחה או השכנים לעזור לי. הספקתי להוציא רק חלק מהבגדים ומהדברים הנחוצים ואז הם פוצצו את הבית.²⁵

ד. הבסיס לפעולות ההריסה: חשדות

הריסת הבתים מבוצעת במסגרת הליך מינהלי. פעולות ההריסה מבוצעות עוד בטרם הוכח בפני גוף שיפוטי כלשהו כי האנשים בגינם הן מבוצעות, במידה שהם עדיין בחיים, אכן אשמים במעשים שישראל מייחסת להם. מכאן שפעולות ההריסה מתבצעות למעשה על סמך חשד בלבד. באשר לאלה שלא היו בין החיים בעת ההריסה, הרי שההריסות מתבצעות לעיתים עוד בטרם בוצעה נתיחת הגופה והתבררה זהותם בצורה וודאית.

כך לדוגמה, במסגרת הליך שגרתי, ביקשה המשטרה את אישור בית משפט השלום בירושלים לנתח את גופת המתאבדת שביצעה את הפיגוע בצומת הגבעה הצרפתית בירושלים ב-22.9.2004 על מנת לקבוע את זהותה. הבקשה הוגשה לאחר שהבית שבו היא גרה, לכאורה, כבר נהרס. השופט חיים לירן דחה את בקשת המשטרה בנימוק שהמחבלת כבר זוהתה. אחרת, לטענת השופט, לא ניתן להסביר את הריסת בית משפחתה. במהלך הדיון טען נציג המשטרה כי

25. העדות נגבתה על-ידי עבד אל-כרים א-סעדי בבית אחיו של העד ב-13.9.2004.

26. יובל יועז, שופט סירב לנתח גופת מחבלת: "הרסו את ביתה לכן היא כבר לא אלמונית", הארץ, 24.9.2004.

27. אבי פוגל, "לראשונה: שופט סירב לאשר ניתוח שלאחר המוות לגופת המתאבדת מהפיגוע בצומת הגבעה הצרפתית", כל העיר, 24.9.2004.

28. אלוף בן, "אושרו פעולות נגד משפחות מתאבדים: גירוש והחרמת רכוש", הארץ, 1.8.2002.

29. הודעת דובר צה"ל, 22.7.2003.

עבידי, אשר לפי דובר צה"ל "היה מעורב בסיוע לפיגועים רבים".³⁰

מנתוני בצלם עולה כי ב-17 מקרים בלבד מאז תחילת האינתיפאדה הנוכחית אכן ניתנה התראה מוקדמת. מדובר בפחות משלושה אחוזים מפעולות ההריסה. נתון זה מעיד באופן שאינו משתמע לשתי פנים כי הריסה ללא הודעה מוקדמת היא הכלל, ואילו מתן הודעה שכזו הוא בגדר חריג שכמעט אינו מתקיים.

רוב הפעולות של הריסת בתים לשם ענישה במהלך האינתיפאדה הנוכחית מתבצעות בשעות הלילה ללא כל התראה מוקדמת. לדיירים ניתנות כמה דקות בלבד לפנות את רכושם מהבית, בטרם ייקבר מתחת להריסות.

בכתבה אודות הריסת בית משפחתו של סירחאן סירחאן, שביצע לטענת ישראל את הפיגוע בקיבוץ מצר, תיאר העיתונאי אביחי בקר את האופן שבו נודע לדייריו על הכוונה להרוס:

המשפט הבא כבר נחת על נוראן סירחאן [אביו של סירחאן סירחאן] כרעם. על-פי האופן שבו התנהל המשא ומתן עד אז הוא לא תיאר לעצמו מה מטרת הביקור הלילי. "תגיד לוי", ביקש המח"ט מהמתורגמן ברכות, "שיש לו עשר דקות לאסוף את כל החפצים שבשבילו הם יקרי ערך. אם יש להם כסף וזהב, שייקחו גם אותם". - "למה?" - "תסביר לו שאנחנו הולכים להרוס את הבית הזה".³⁴

במקרה אחר, שאירע ב-2.2004, הגיעו חיילי צה"ל לביתו של אחמד עבד אל-מג'יד אחמד חאמד, בו הוא גר עם אשתו, בנו פרח, החשוד בהריגתם של שלושה חיילים בכפר עין יברוד, בנו עבד אל-מג'יד, אשתו ובנם בן השנה וחצי. החיילים הרסו הן את בית משפחתו של פרח, בו הוא גר עד שנעצר כחודש לפני כן, והן את הבית אליו היה פרח אמור לעבור לאחר נישואיו. בעדותו לבצלם תיאר אחמד חאמד את האופן שבו נודע לו על הכוונה להרוס את ביתו:

באותו רגע חייל אחר התקרב אליי [...] הוא שאל אותי בערבית "אתה אחמד?" ועניתי שכן. הוא

מסך כל פעולות ההריסה במהלך אינתיפאדת אל-אקצא, לגביהן הצהיר דובר צה"ל מיהו האדם שבנינו בוצעה ההריסה ומהם המעשים המיוחסים לו, עולה כי 66% מהן בוצעו בגין חשודים בביצוע פיגועים בעצמם, ואילו 34% בגין חשד למעורבות כזו או אחרת בייזום, תכנון או סיוע. 40% מהפיגועים שבגינם, לפי דובר צה"ל, בוצעה הריסה של בית החשוד, הסתיימו ללא אף הרוג ישראלי.³¹

4. ללא התראה מוקדמת

עד תחילת אינתיפאדת אל אקצא, למעט מקרים יוצאי דופן, הקפיד צה"ל על הוצאת צווי הריסה בהם מוכרזת כוונתו להרוס בתים בהם גרו פלסטינים שנחשדו במעורבות בפגיעה בישראלים. הצווים נמסרו לדיירי הבית המיועד להריסה, וניתנה להם אפשרות להגיש, בתוך 48 שעות, ערר למפקד הצבאי. במקרה שהערר נדחה ניתנה לדיירים אפשרות לעתור לבג"ץ נגד ההריסה.

בתשובה לבג"ץ מספטמבר 2003, במסגרת עתירה בה נדרש צה"ל לתת לדיירי הבתים התראה מוקדמת על כוונתו להרוס את בתים, טענה פרקליטות המדינה כי "הריסה ללא מתן הודעה מוקדמת מבוצעת במקרים חריגים בלבד".³² טענה זו, ממנה משתמע כי לא חל כל שינוי במדיניות, אינה נכונה.

כך למשל, החליט היועץ המשפטי של פיקוד מרכז, כפי שבא לידי ביטוי במכתב המתייחס לכוונה להרוס את בית משפחתו של יאמן טייב עלי פרגי החשוד בייזום פיגוע התאבדות, כי "**לפנים משורת הדין** ניתנת למשפחת המפגע שבנדון הזכות להציג את טענותיה או השגותיה נגד כוונת המפקד הצבאי להחרים ולהרוס את המבנה בו התגורר המפגע שבנדון".³³

30. הודעות דובר צה"ל, 17.9.2003 ו-5.10.2003.

31. הנתון האחרון מתייחס רק להריסת בתים של חשודים בביצוע הפיגועים בעצמם.

32. בג"ץ 4241/03, סואלמה נ' מפקד כוחות צה"ל בגדה המערבית.

33. מכתב מסגן ויינברג הראל, ע. יועמי"ש איוי"ש, בשם יועמי"ש איוי"ש לעו"ד לביב חביב מהמוקד להגנת הפרט, 31.12.2003 (הדגשה שלנו).

34. אביחי בקר, "הריסה נאורה", הארץ, 27.12.2002.

אמר "באנו כדי להרוס את הבית שלך". עבד אל-מג'יד התערב ואמר לו "הבית שייך לי". המפקד אמר לו "אנחנו רוצים להרוס את הבית הזה ואת הבית של פרח". שאלתי את המפקד "יש לך צו מבית משפט להרוס את הבית?" והוא ענה לי "לא צריך צו ואל תשאל שאלות. יש לכם חצי שעה לפנות את הבית".³⁵

ישראל מצדיקה את הימנעותה ממתן התראה מוקדמת בדבר ההריסה בטענה ש"מתן התראה שכזו, על פעילות מבצעית בשטח עוין, עלול לסכן את כוחותינו, ואף לסכל את הצלחת הפעולה, שכן ההתראה תאפשר לאויב למלכד את הבתים בהם מדובר, להטמין מארבים לכוח האמור להגיע אליהם, וכדומה".³⁶

עם זאת, הפיכתה של הריסת הבתים למדיניות מוצהרת, איפשרה לבני המשפחות, לפחות בחלק מן המקרים, לצפות מבעוד מועד את הצפוי להם. לעיתים, משמש גם האיום על בני משפחותיהם של מבוקשים, כי ביתם ייהרס אם לא ישתפו פעולה עם כוחות הביטחון, כמעין התראה מוקדמת. משום כך, בחלק מהמקרים הגיעו חיילי צה"ל להרוס בית והופתעו לגלות כי תכולת הבית פונתה מבעוד מועד בשל ציפייתם של הדיירים כי ביתם ייהרס.

כך למשל, ב-18.5.2003 הרסו כוחות צה"ל בחברון את ביתו של ג'ואד עימראן עבד אל-כרים קוואסמי, בן 50, נשוי ואב ל-11, ואת בתיהם של שניים מבניו, אשר היו כולם באותו בניין. בעדותו לבצלם סיפר ג'ואד קוואסמי כי:

ביום שבת 17.5.2003, בסביבות חמש וחצי אחר הצהריים, הבן שלי פואד ביצע פעולת התאבדות ברחוב א-סהלה, שבכניסה להתנחלות אברהם אבינו. מדיווחים ישראלים אני יודע שבפעולה נהרגו שני מתנחלים. באותו לילה, בסביבות חצות, כוחות גדולים של הצבא הישראלי הגיעו לבניין שלנו. החיילים חיפשו בדירות בבניין. אנחנו הוצאנו מראש את הרהיטים והחפצים מהבית, כי

הערכנו שהצבא יבוא להרוס אותו. כשהחיילים הגיעו וראו שהבית ריק הם כעסו וראיתי אותם הולכים לבתים של האחים שלי, שנמצאים קרוב לבית שלי. החיילים השחיתו את הרהיטים שהיו בבתים האלה. נראה לי שהם עשו את זה כנקמה על זה שהספקנו להוציא את הרהיטים.³⁷

ביום שבת, 4.10.2003, פוצצה הנאדי ג'ארדאת מטען חבלה שנשאה על גופה במסעדת "מקסים" בחיפה. כתוצאה מהפיצוץ נהרגו 21 אזרחים ישראלים, בהם ארבעה ילדים. בעדותה לבצלם תיארה אמה של הנאדי ג'ארדאת, רחמה סאדק סעיד ג'ארדאת, בת 52, נשואה ואם לשמונה, תושבת ג'נין, את שהתרחש לאחר ששמעה בכלי התקשורת כי בתה היא שביצעה את פיגוע ההתאבדות בחיפה:

[...] אחרי כשעה, השכנים התחילו להוציא את הרהיטים מהבית. אני לא הוצאתי כלום, הייתי עסוקה במחשבות על בתי. קרובי המשפחה והשכנים הצליחו להוציא חלק מהרהיטים. אני, בעלי החולה, אחת מהבנות שלנו וכמה מתנדבים ומתנדבות, נשארו בבית וחיכינו שהצבא יבוא להרוס אותו. זה היה צפוי כי לאחרונה הצבא הורס בתים של מבצעי פעולות, עוד באותו יום [...]. ביום ראשון 5.10.2003, בסביבות ארבע לפנות בוקר, הצבא הישראלי הגיע לשכונה. הייתי בבית עם בעלי ואחת הבנות שלי. שאר הילדים ישנו אצל השכנים, כי ידענו שהחיילים יגיעו ורצינו שיהיו כמה שפחות אנשים. אחרי כמה דקות שמענו דפיקות על הדלת. מישהו אמר שקוראים לו אבו חסן, שהחיילים איתו ושהם דורשים מאתנו לצאת. אני, בעלי והבת שלי יצאנו. המתנדבים הזרים שהיו אתנו יצאו לפנינו, כדי למנוע מהחיילים לתקוף אותנו. כשהם יצאו, החיילים תקפו אותם והורו לבעלי להתקרב אליהם. אחד החיילים שאל אותי למה הוצאתי את הרהיטים ואמרת לי לו בערבית שזה בגלל שהם הולכים להרוס את הבית. הוא שאל מתי הוצאנו את הרהיטים ואמרת לי שבמהלך הלילה.³⁸

35. העדות נגבתה על-ידי איאד ח'אד ב-10.3.2004.

36. תשובת המדינה לבג"ץ 6696/02, עאמר נ' מפקד כוחות צה"ל בגדה המערבית.

37. העדות נגבתה על-ידי מוסא אבו שהשח בחברון ב-17.3.2004.

38. העדות נגבתה על-ידי עאטף אבו א-רוב בג'נין ב-21.4.2004.

הריסת בתים במסגרת "פעולות חישוף"

החוקר המיוחד של הוועדה (Special Rapporteur), הפרופסור ג'ון דוגארד, מאז ספטמבר 2000 ועד פברואר 2004 הרסה ישראל ברצועת עזה 1,640 בתים, בהם גרו כ-15,000 בני אדם.³⁹ על-פי נתוני סוכנות הסעד והסיוע לפליטים של האו"ם, אונרוו"א, מאז תחילת האינתיפאדה ועד ספטמבר 2004 הרסה ישראל כ-2,370 בתים ברצועה. כתוצאה מכך נותרו כ-22,800 בני אדם ללא קורת גג.⁴⁰

בביצוע פעולות הרס אלה, לא זו בלבד שצה"ל אינו נותן לדיירים התראה מוקדמת על הכוונה להחרב את בתים, אלא שלרוב, בניגוד להריסת הבתים לשם ענישה, לא ניתנת להם אפילו שהות של כמה דקות לנסות ולהציל משהו מרכושם. מעדויות שגבה בצלם עולה כי במקרים אלו נאלצים התושבים לנוס מבתיהם כאשר דחפורי צה"ל מופיעים לפתע פתאום בפתח ביתם. על-פי נתוני בצלם לפחות 12 פלסטינים אף נהרגו כתוצאה מהריסת בתיהם על ראשיהם.

אף-על-פי שלא ניתן לשלול לחלוטין את הטענה כי במקרים מסוימים הריסת הבתים אכן נדרשה בשל קיומם של צרכים צבאיים, ככלל, "פעולות החישוף" ברצועת עזה מהוות הפרה בוטה של החוק ההומניטארי הבינלאומי.⁴¹

מאז תחילת אינתיפאדת אל-אקצא הורסת ישראל בתי פלסטינים במסגרת מה שמכונה על-ידי "פעולות חישוף". פעולות אלו מבוצעות בעיקר ברצועת עזה באזור הגבול עם מצרים, העובר בתוך העיר רפיח ומחנות הפליטים שלה, סביב התנחלויות ועמדות צבאיות, בצדי הכבישים המשמשים את המתנחלים ואת כוחות צה"ל, ובצפון הרצועה, באזור העיירות בית חנון, בית לאהייה ומחנה הפליטים ג'באליה.

לדברי גורמים ישראלים רשמיים נחוצות פעולות ההרס הללו להגנה על אוכלוסיית המתנחלים וחייילי צה"ל ברצועת עזה, למניעה של הברחות נשק ממצרים לרצועת עזה ולהתמודדות עם ירי טילי הקסאם מצפון הרצועה אל יישובים ישראלים בתוך תחומי הקו הירוק. לטענתם, מנצלים הפלסטינים את הבתים הללו כמחסה לפעולותיהם.

לא ניתן לקבוע במדויק את היקף ההרס שגרמה ישראל. בידי בצלם נתונים אודות פעולות הריסת הבתים משנת 2004 בלבד. נתונים אלה מצביעים על כך שמתחילת שנת 2004 ועד ה-31.10.04 הרסה ישראל 1,152 בתים ברצועת עזה. כתוצאה מכך נותרו 8,700 בני אדם ללא קורת גג. בנוסף, קיימות כמה הערכות של גורמים בינלאומיים בנוגע לתוצאותיה של מדיניות זו מאז תחילתה של האינתיפאדה. על-פי דו"ח שהוגש לוועדת זכויות האדם של האו"ם על-ידי

5. ההשלכות החומריות, החברתיות והנפשיות

הנוק הנגרם לתושבים שבתיהם נהרסו על-ידי ישראל הינו מקיף וארוך טווח. החוויה הטראומטית הנגרמת מפעולת ההריסה עצמה היא רק השלב הראשון בהתמודדות עם המציאות החדשה הנכפית על בני משפחה שבינתה נהרס. מעבר לנוק החומרי הנגרם כתוצאה מאובדן הבית

39. Report of the Special Rapporteur of the Commission on Human Rights, John Dugard, on the situation of human rights in the Palestinian territories occupied by Israel since 1967, E/CN.4/2004/6/Add.1, 27.2.2004.

40. נתונים אלה אינם כוללים 130 בתים שנהרסו ברצועת עזה לשם ענישה, המופיעים במניין הבתים ההרוסים של אונרוו"א, ובהם גרו על-פי נתוני בצלם 877 בני-אדם.

41. להרחבה אודות מדיניות זו ר' בצלם, מדיניות ההרס - הריסת בתים והשחתת שטחים חקלאיים ברצועת עזה, פברואר 2002; Human Rights Watch, *Razing Rafah, Mass Demolitions in the Gaza Strip*, October 2004.

הבנים שלי שבכלא ואמרתי לעצמי שהמצב שלי עדיין טוב יותר משלהם.

אחי נועמאן, שגר ברמאללה, התקשר אלי לפני הצהריים. דיברתי אתו והוא בכה כל השיחה. הייתי צריך להרגיע אותו ולנסות להסביר לו שזה לא נורא, כי זה לא הבית הראשון שנהרס בכפר דן. בתים של הרבה תושבים מהכפר שלנו נהרסו בעבר ואנשים הציעו לנו לעבור לגור אצלם. הערכתי את התמיכה של האנשים ואת ההצעות שלהם לארח אותי, אבל אני ראש המשפחה והביך אותי שהתושבים מרחמים עליי בגלל המצב שהמשפחה שלי נקלעה אליו.

ניסיתי להשתחרר מההלם הראשוני. ישבתי עם האחים שלי כדי להחליט מה לעשות. היו לי כמה ברירות. בית של אחד מהאחים שלי היה בשלבי בנייה ועכשיו הוא נמצא בחו"ל אז יכולתי לגור שם. גם אח של אישתי גר בחו"ל והבית שלו ריק. אחרי דיון ארוך, החלטתי לעבור לבית של גיסי. בערך שלושה שבועות אחרי ההריסה עברתי לבית שלו והתחלתי לרהט אותו. עד אז, נדדנו בין בתים של קרובי משפחה. לפעמים, לא יכלנו להתארח כולנו בבית אחד והתפצלנו בין כמה בתים.

אחד מהגיסי שלי הציע שנישאר אצלו, אבל לא הרגשתי בנוח. לא רציתי להתארח אצל משפחות אחרות כל הזמן, כי אני לא יכול להתנהג אצל אחרים בחופשיות וצריך להתחשב בפרטיות שלהם. בבית שלו, לדוגמה, יש נשים זרות, והרגשתי שאני שאביך אותן אם אעבור לגור שם. הנשים היו מוגבלות בתוך הבית. ההורים של אישתי לחצו שנהיה אצלם וכדי לא להעליב אותם, הייתי אצלם במהלך היום. כשהיינו אצלם, היה לנו חדר אחד לכל המשפחה שלי.

ההריסה של הבית השפיעה מאוד על אישתי, נפשית ופיזית. מאז, היא סובלת מכאבי ראש ממושכים ומירידה בלחץ הדם. יש לה גם חוסר תאבון והיא ישנה הרבה במהלך היום. ההריסה השפיעה גם על הבנים שלי, עאמר, בן 18, ומוחמד, בן עשרים. מוחמד הפך להיות הרבה

דיור חלופי בכמה בתים שונים; ירידה תלולה ברמת החיים ממנה סובלים רבים גם לאחר שמצאו דיור חלופי, בשל אובדן רכושם; ותחושת תלישות ואי-יציבות כתוצאה מאובדן נקודת משען משמעותית בחיים. כמו כן, ממחקרים פסיכולוגיים שנערכו בנושא עולה כי להריסת הבתים ישנן השפעות פוסט-טראומטיות ניכרות, בעיקר בקרב ילדים, בהן תחושת אימה מפני הצבא, ירידה ביכולת הריכוז, בכי מתמשך, קשיי הירדמות וסיוטים במהלך השינה.⁴²

שלושת המקרים שלהלן מתארים היבטים שונים מתוך מכלול הפגיעה ביכולתם של האנשים שבתיהם נהרסו על-ידי צה"ל להמשיך ולנהל חיים תקינים.

א. משפחת עאבד, כפר דן (מחוז ג'נין)

אור לבוקר יום רביעי, 14.7.2004, הרסו כוחות צה"ל את ביתו של עדנאן עאבד בכפר דן שבמחוז ג'נין, בו הוא גר עם אשתו ותשעת ילדיו, ואת בית הוריו, בו גרו אמו, אחותו ואשתו השנייה של אביו. על-פי דובר צה"ל, בנו של עדנאן, חוסאם עאבד, שנעצר על-ידי ישראל כעשרה חודשים קודם לכן, "הוביל את המחבלת המתאבדת לביצוע פיגוע ההתאבדות בקניון העמקים בעפולה בתאריך 19.5.2003 בו נהרגו שלושה אזרחים ישראלים".⁴³ בעדותו לבצלם תיאר עדנאן עאבד את שאירע לו ולמשפחתו למן הרגע שבתים פוצץ:

[...] כששמענו את הפיצוץ, הנשים [...] התחילו לבכות ולצרוח. הילדים נבהלו ורצו להורים שלהם. הבת שלי מיאדה התמוטטה לגמרי. היא צרחת וצעקה ואמרה דברים לא ברורים. באותו רגע, שכחתי מהבית והתעסקתי רק במצב שלה. ניסיתי להרגיע אותה. הרגשתי שאני חייב לחזק את המשפחה שלי, למרות שבעצמי הייתי במצב רע מאוד.

אחרי ההריסה, לא חזרתי מיד לבית. פחדתי שאני אתמוטט. תושבים מהכפר הגיעו למסגד כדי לנחם אותנו וחזרתי לבית רק אחרי חצי שעה בערך. התיישבתי מול הבית ההרוס. המראה הכאיב לי מאוד אבל לא היה לי מה לעשות. דאגתי לשני

42. Samir Qouta, Raija-Leena Punamaki, and Eyad El-Sarraj, "House Demolitions and Mental Health: Victims and Witnesses", *Journal of Social Distress and the Homeless*, Vol. 7, no. 4, 1998, pp. 279-287; Abdel Aziz Mousa Thabet, Yehia Abed, and Panos Vostanis, "Emotional Problems in Palestinian Children Living in a War Zone: a Cross-Sectional Study", *The Lancet*, Vol. 359, no. 9320, pp. 1801-1804.

43. הודעת דובר צה"ל, 14.7.2004.

יותר מהורהר ו"מעופף". הוא כותב ומצייר הרבה עכשיו. הציורים והכתיבה שלו מביעים צער על הבית שנהרס וזה מדאיג אותי. אני מפחד שמוחמד ילך בדרך של שני האחים שלו, שנמצאים במאסר. עאמר בוכה בכל פעם שהוא רואה את ההתדרדרות של אמא שלו. הוא בוכה הרבה ואני חושב שזו הדרך שלו להביע את עצמו, כי הוא עדיין צעיר. בבית שנהרס היה לו חדר משלו והוא היה גאה בו מאוד. מאז שהבית נהרס, הוא נראה עצוב כמו ילד קטן.

מאז ששני הבנים שלי נעצרו, אנחנו דואגים מאוד למוחמד ולעאמר והדאגה שלנו לא מקלה עליהם. אישתי התחילה להיות אובססיבית במעקב אחריהם. אני חושב שזה גובל בהפרעה נפשית. כשהם מחוץ לבית היא מחפשת אותם ונהיית מתוחה. אם הצבא פולש לכפר והילדים לא בבית, היא נהיית מוטרדת, ואם הם בבית, היא לא עוזבת אותם עד שהיא יודעת בוודאות שהצבא יצא מהכפר.

זה עצוב מאוד לעבור לבית שבו אנחנו גרים עכשיו. אני גר בבית הזה כבר חודש, אבל אני עדיין הולך הרבה פעמים לבית שנהרס. עכשיו אני מרגיש יציב ורגוע יותר לעומת הימים הקודמים. אני משווה את עצמי לאנשים אחרים שעברו אירוע דומה ושאיני יודע שהם עדיין לא מצאו בית.⁴⁴

ב. משפחת חמדאן, אבו שח'ידם (מחוז רמאללה)

בליל ה-30.1.2004 הרס צה"ל בכפר אבו שח'ידם שבמחוז רמאללה את ביתו של האשם נאסר אחמד א-סוס בו התגוררו אישתו וחמשת ילדיו, ופגע באופן קשה בבית הוריו הסמוך. א-סוס עצמו נעצר ארבעה ימים קודם לכן על-ידי כוח צה"ל בחשד כי היה מעורב בהריגתם של שלושה חיילים בכפר עין יברוד. תהאני עומר מחמוד חמדאן, ילידת 1975, תיארה בעדותה לבצלם את התמודדותה עם אובדן ביתה:

ב-22.12.2003 הצבא הישראלי עצר את בעלי, האשם נאסר אחמד א-סוס, בן 37. בזמן המעצר היינו בבית. כארבעים ארבעה ימים אחרי המעצר, ביום שישי, 30.1.2004, הצבא הישראלי הגיע בלילה לבית שלנו. הם הוציאו אותי ואת הילדים מהבית שלנו, וגם את ההורים של בעלי

ואת אח שלו מהבתים שלהם. החיילים הוציאו גם את הדיירים מכמה בתים סמוכים לבית שלנו ובסביבות שלוש לפנות בוקר, הם הרסו את הבית שלי ושל ההורים של בעלי. הבית שלי נהרס לגמרי על כל מה שהיה בתוכו וחלק מהבתים הסמוכים גם כן נפגעו. הבית של חמי נפגע בצורה קשה מאוד. המרפסת שלהם נהרסה וחלק מהקירות והתקרה שבתוך הבית נסדקו.

הבית הוא כל מה שהיה לנו. עלה לנו יותר מארבעים אלף דולר לבנות אותו. כל מה שהיה בו נקבר בהריסות. נשארנו חסרי בית. לא היו לנו אפילו נעליים, בגדים להחלפה או שמיכות. הלילה ההוא היה גשום וקר מאוד והעברנו אותו ברחוב, ליד ההריסות. למחרת היה יום חג מוסלמי. הילדים כבר היו מוכנים לבלות בחג, קנו בגדים חדשים וחיכו לזה, אבל הכל הלך לאיבוד מתחת להריסות. אני והילדים לא ישנו באותו לילה. לא הפסקנו לבכות, ולילדים היה עצוב במיוחד כי אבא שלהם לא היה לידם. תושבים מהכפר וקרובי משפחה ניחמו אותנו וזה הקל עלינו קצת.

אחרי ההריסה, התחלתי לחשוב לאן ללכת. חשבתי לעצמי, מי יכניס אותנו לבית שלו? אנחנו משפחה גדולה, ומאז תחילת האינתיפאדה לכל אחד יש בעיות משל עצמו. בכל אופן, בימים הראשונים הצלחנו להסתדר. היינו אצל אבא שלי. יש בבית שלו שני חדרים, סלון ושירותים. במשפחה של אבא שלי יש שמונה נפשות, אבל הוא פינה לי ולילדים את אחד החדרים. היינו בדירה הזאת יום אחד ואז המועצה של הכפר שלנו השכירה לנו דירה באחד הבניינים שבכפר. גרנו בה אני, הילדים והמשפחה של ההורים של בעלי [...] זה לא היה מספיק גדול לשתי משפחות. לא הרגשתי בנוח. אני אישה דתייה והייתי חייבת ללבוש רעלה בכל פעם שיצאתי מהחדר. חמי הוא איש מבוגר והרעש של הילדים הפריע לו. לפעמים הוא צעק עליהם וכדי שלא יהיו חיכוכים, השארתי את הילדים בתוך החדר. אוכל ומצרכים לבית קיבלנו גם מתרומות וגם מחמי שקנה מצרכים בשביל כולנו.

אחותו של בעלי גרה בירדן ובאותו זמן היא באה לבקר את ההורים שלה עם ששת הילדים שלה. הם גרו אצלנו בדירה. חלק מהילדים ישנו עם

44. העדות ננתנה על-ידי עאטף אבו א-רוב בגיין ב-31.8.2004.

הסבא והסבתא וחלק ישנו בסלון. זה הגביר את הצפיפות ואת המצוקה שלי. דבר מביך מאוד היה כשבבוקר כולם חיכו בתור לשירותים.

החיים בדירה היו קשים מאוד. הילדים לא יצאו הרבה מהחדר ואיבדו עניין בלימודים. בימים הראשונים לא היו להם בכלל ילקוט או בגדים בשביל בית הספר, כי הכל נקבר בהריסות. העברנו את החג בדירה הזאת. לא הייתה לנו אפשרות לבקר אנשים אחרים ולברך אותם לרגל החג. אנשים הגיעו אלינו אבל בגלל שהסלון היה קטן, האורחים נשאר רק לכמה דקות ועזבו. הביקורים היו יותר להבעת תנחומים ולא ביקורים לרגל החג.

אחרי שלושה ימים של סבל בדירה, עברנו לבניין מגורים אחר. המועצה של הכפר שלנו שכרה שתי דירות, אחת לנו והשניה למשפחה של חמי [...] אנשים טובים תרמו לנו ארון וספות, הצלב האדום תרם לנו מזרנים, שמיות וכמה כלים למטבח. נכון לעכשיו, אין לנו מיטות ואנחנו ישנים על מזרנים, על הרצפה [...]

בארבעת החודשים הראשונים אחרי ההריסה, אני והמשפחה חיינו מהחסכונות. אחר כך, קיבלנו קצבה של 1,600 שקל מהמשרד לענייני אסירים פלסטינים. הקצבה לא ממש הספיקה, אבל היא כיסתה את הצרכים הבסיסיים. בתשעת החודשים הראשונים לא שילמנו שכר דירה. הייתי בטוחה שהמועצה הכפרית משלמת אותו, כי הם מצאו לנו את הדירה. לכן, הופתעתי כשגיליתי שהמועצה לא שילמה שכר דירה במשך תשעה חודשים. בעל הבניין לחץ עלינו. הוא רצה 150 דינר לחודשיים. זה יוצא בערך אלף שקל ולא יכולנו לשלם. בעל הבניין שלח אלינו כל שלושה ימים בערך אנשים שביקשו את החוב. הוא התחיל להתנכל לי ולמשפחה. הוא לא נתן לילדים שלי לשחק בחצר של הבניין או לעלות לגג. כמה פעמים הוא סגר את הברז של הדירה שלנו וניתק לנו את המים. חיפשתי דירה אחרת ומצאתי בית של שני חדרים, סלון, מטבח ושירותים [...] שכר הדירה הוא תשעים דינר לחודש.

למצב שבו היינו ושאנחנו עדיין נמצאים בו, הריסת הבית והמעבר בין בתים, היו השפעות קשות על

החיים של הילדים שלי. שתי הבנות הקטנות שלי, אסמאא, בת עשר ושימאא, בת 11, היו תלמידות מצטיינות. כל שנה הן קיבלו תעודות הצטיינות והממוצע שלהן היה גבוה. בסוף שנת הלימודים הזאת, הממוצע שלהן היה רק שבעים-שמונים. גם לוועד, בת 13, ולטארק, בן 14, ירד הממוצע בלימודים. הבן שלי, יאסר, בן שלוש וחצי, היה במשך חודש שלם עצבני ועצוב, הוא בכה הרבה, וכל הזמן אמר שהוא רוצה את הבית שלנו ולא רוצה את הבית הזה, שהוא רוצה את האופניים שלו ואת המשחקים שלו. לפעמים בכיתי מרוב שהוא ביקש. לפעמים הוא התעורר בלילה מפוחד וכולם התעוררו מעוצמת הבכי שלו. כשעברנו ליד אתרי בנייה בכפר, הוא שאל אותי מתי אנחנו נבנה בית והוא יוכל לחזור לשחק במשחקים שלו. המילים האלה השפיעו עלי מאוד.

גם הקשרים החברתיים שלנו התדרדרו בגלל המצב. אני כבר כמעט שלא מבקרת אנשים. אני מסתגרת בבית. נמאס לי שמרחמים עלי. כל פעם שמעתי מאנשים כמה שאני מסכנה ושאלו אותי איך אני מסתדרת עם הילדים כשבעלי בכלא. אני מעדיפה להישאר בבית ולא לבקר חברים או שכנים. הקשרים שלי עם המשפחה שלי נשארו כמו שהיו [...]

עכשיו אני מרגישה קצת יותר טוב. לא קרה משהו חדש, אבל התרגלתי לחיים הקשים. אנחנו עדיין גרים בשכירות והקצבה שאנחנו מקבלים נמוכה ומספיקה בקושי לאוכל, שכירות, מים וחשמל. אני מנסה לקצץ בכל מה שאפשר, כדי שלא נצטרף ללוות כסף או כל דבר אחר מאחרים.⁴⁵

ג. משפחת אל-כרד, דיר אל-בלח (רצועת עזה)

ב-2004.6.16 הרסו כוחות צה"ל את ביתה של מדללה אל-כרד בדיר אל-בלח, בו היא גרה עם חמשת ילדיה, ואת ביתו של בנה מוחמד, בו הוא גר עם שתי נשותיו וארבעת ילדיו. לדברי מדללה אל-כרד, בנה מוחמד מבוקש על-ידי ישראל בטענה שהוא פעיל בגדודי חללי אל-אקצא. במהלך הריסת הבתים נעצרו שני בניה, עבדאללה ועבד א-רחמאן. לבצלם לא ידוע מהן העבירות שישראל מייחסת להם. בעדותה לבצלם תיארה אל-כרד את שאירע לה ולבני משפחתה לאחר הריסת ביתם:

45. העדות ננתנה על-ידי איאד ח'דאד ב-2004.10.18.

כשהצבא סיים להרוס את הבתים, החיילים עזבו את המקום. אני והילדים שלי, עבד א-לטיף, בן עשר, פאטמה, בת 18, ועבד אל-כרים, בן 13, העברנו את הלילה בבית של מוחמד א-סמירי [...]

למחרת, נציגים של הצלב האדום הגיעו אלינו והביאו לנו שלושה אוהלים, שמיכות, בלון גז, כלי בישול וכלי מטבח. גרנו באוהלים במשך שבוע. לא התקלחנו בשבוע הזה כי לא הייתה לנו מקלחת. השתמשנו בבקבוקי מים כדי לנקות את עצמנו. השכנים התקינו לנו שירותים ניידים, שבנויים מאבנים ומלוחות פח. הקפתי אותם ביריעת ניילון ירוקה, כדי שלא יראו אותנו. בישלתי באוהל על בלון גז שקיבלנו מהצלב האדום.

עזבתי את הבית וכל מה שהיה בתוכו - כסף, תכשיטים, רהיטים וכל זיכרון יפה שהיה לנו. החפצים והבגדים של הילדים שלי נשארו מתחת להריסות. ניסינו להוציא מההריסות כמה דברים, אבל אי אפשר היה למצוא כלום. פאטמה לומדת באוניברסיטה וכל הציוד, הספרים והבגדים שלה נקברו בהריסות.

בערך שבוע אחרי ההריסה, גיפיים של הצבא הגיעו למקום שבו בנינו את האוהלים וחייל אחד אמר לנו שאנחנו צריכים לעזוב. הוא לא אמר למה. הוא דיבר איתנו בערבית. באותו יום, אני והילדים שלי עזבנו את המקום והתפזרנו אצל קרובי משפחה. אני ועבד א-לטיף הלכנו להורים שלי, פאטמה הלכה לבית של דוד שלה ועבד אל-כרים הלך לבית של דוד שלי. אחרי שבוע בערך, שכרנו בית במערב דיר אל-בלח. שטח הבית הוא בסביבות 150 מטר מרובע, הוא בן קומה אחת,

שבה יש שלושה חדרים, שירותים ומטבח. אני משלמת שכירות 150 דולר בחודש. מסוכנות אונורו"א הביאו לנו שישה מזרנים, שש שמיכות ובלון גז. השכנים הביאו לנו סירים ובגדים ישנים של הילדים שלהם.

עכשיו הילדים לובשים את הבגדים המשושמים שקיבלנו מהשכנים. פאטמה שאלה ספרים ומחברות מהחברות שלה וצילמה את החומר שאבד. היא לומדת קורס קיץ באוניברסיטה, אבל בשבועיים הראשונים אחרי ההריסה היא לא הלכה ללימודים כי לא היה לה כלום, אפילו לא בגדים ונעליים.

היינו רגילים לשכנים שלנו בשכונה הישנה. עכשיו אני לא מכירה את השכנים החדשים ואין לי קשר אליהם. היה לנו בית משלנו ועכשיו אני משלמת שכירות. לפני ההריסה, חייתי חיים יציבים והיום אני מפחדת ממחר. החיים שלי הפכו ללא יציבים [...] אני חיה במינימום של המינימום. קרובי משפחה שמבקרים אותי מדי פעם, נותנים לי קצת כסף. גם השכנים הישנים שלי וחברים מבקרים אותי והם הביאו לי כלים, כיסאות, טלוויזיה ורדיו.

מוחמד שולח לי 250 דולר בחודש כדי לשלם את שכר הדירה. את הכסף שנשאר, אני ממירה לשקלים - זה יוצא בערך 450 שקל - ואני משתמשת בזה להוצאות של הבית. בחודשיים האחרונים, מאז שעברנו לדירה החדשה, לא שילמתי חשבון מים או חשמל, כי אין לי כסף. אני מעדיפה לקנות אוכל ושתייה ולהשקיע בהוצאות הלימודים של פאטמה.⁴⁶

46. העדות נגבתה על-ידי מאזן אל-מגידלאוי בדיר אל-בלח ב-16.8.2004.

חלק ב'

**מדיניות הריסת הבתים
לשם ענישה
בראי המשפט הבינלאומי**

1. ההגנה על הזכות לדיור בשטחים כבושים

א. הזכות לדיור במשפט הבינלאומי

מדיניות הריסת הבתים לשם ענישה מפרה, בראש ובראשונה, את זכותו של כל אדם לדיור. זכות זו מעוגנת היטב במשפט זכויות האדם הבינלאומי. האמנה הבינלאומית בדבר זכויות כלכליות, חברתיות ותרבותיות קובעת כי

מדינות שהן צד לאמנה זו מכירות בזכות כל אדם לרמת חיים נאותה עבורו ועבור משפחתו, לרבות מזון, מلبושים ודיור נאותים ושיפור מתמיד בתנאי קיומו. המדינות כאמור ינקטו צעדים מתאימים כדי להבטיח את מימוש הזכות האמורה [...]»⁴⁷

חשיבותה של הזכות לדיור נובעת מהיותה תנאי הכרחי למימוש מגוון רחב של זכויות אדם נוספות, בהן הזכות לרמת חיים נאותה,⁴⁸ הזכות ליהנות מ"רמת הבריאות הגופנית והנפשית הגבוהה ביותר שניתן להשיגה",⁴⁹ הזכות לחיי משפחה,⁵⁰ והזכות להגנה מפני "התערבות שרירותית או בלתי חוקית בצנעת הפרט".⁵¹

כמו כן, מהווה הזכות לדיור מרכיב חיוני בהגנה על זכויותיהם של ילדים. זכויות אלה מוגנות בנפרד ובאופן מיוחד באמצעות אמנת האו"ם לזכויות הילד.⁵² בין השאר, מחייבת האמנה את המדינות החתומות עליה "להבטיח כי בכל הפעולות הנוגעות

לילדים [...] תהא טובת הילד שיקול ראשון במעלה".⁵³

הזכות לדיור, בדומה לזכויות האדם כולן, מקפלת בתוכה מימד "חיובי" ומימד "שלילי". המימד החיובי מתייחס לחובות העשייה המוטלות על המדינה כפועל יוצא מהזכות: הקצאת קרקעות לבנייה, פיתוח תוכניות מתאר, העמדתו של מימון ציבורי לצרכי דיור לאוכלוסיות מוחלשות, פיתוח תשתיות ועוד. המימד השלילי, לעומת זאת, מחייב את המדינה להימנע מכל עשייה הפוגעת, או העלולה לפגוע, ביכולתם של בני אדם לממש בעצמם את הזכות לדיור. היות שמדיניות הריסת הבתים של ישראל נוגעת רק למימד השלילי של הזכות לדיור, יתמקד פרק זה בו בלבד.

לפי עמדתה הרשמית של מדינת ישראל אין משפט זכויות האדם הבינלאומי חל על מעשיה בשטחים. זאת למרות היותה צד לאמנות העומדות ביסוד משפט זה, ובכללן האמנה בדבר זכויות כלכליות, חברתיות ותרבותיות. לטענת ישראל, תחולתו של משפט זכויות האדם הבינלאומי מוגבלת לשטחה הריבוני בלבד, ובכל מקרה ברור כי הוא אינו חל ביחס לשטחים שהועברו בהסכמי אוסלו לשליטת הרשות הפלסטינית. בנוסף, טוענת ישראל, מצב הלחימה השורר בשטחים משחרר אותה ממילא מהתחייבותיה לפי משפט זכויות האדם הבינלאומי, שכן המערכת המשפטית הרלוונטית היא המשפט ההומניטארי הבינלאומי, העוסק במצבי מלחמה וכיבוש.⁵⁴

47. האמנה הבינלאומית בדבר זכויות כלכליות, חברתיות ותרבותיות, סעיף 11 (1) (ההדגשה שלנו). האמנה התקבלה על-ידי האו"ם בשנת 1966 וישראל אשררה אותה ב-1991.

48. שם.

49. שם, סעיף 12 (1).

50. האמנה הבינלאומית בדבר זכויות אזרחיות ומדיניות, סעיף 23. האמנה התקבלה על-ידי האו"ם בשנת 1966 וישראל אשררה אותה ב-1991.

51. שם, סעיף 17.

52. האמנה התקבלה על-ידי האו"ם בשנת 1989 וישראל אשררה אותה ב-1991.

53. שם, סעיף 3 (1).

54. ר' למשל, Israel's Second Periodic Report, CCPR/C/ISR/2001/2, 4.12.2001.

הריסה מנהלית של בתים

אלה כמעט לחלוטין את גבול השטח הבנוי של היישובים הפלסטיניים. רוב האדמות הפנויות לבנייה נמצאות לפיכך באזורי C, שסמכויות התכנון בו נותרו בידיה של ישראל.

השימוש בתוכניות מתאר כאמצעי להגבלת הבנייה הפלסטינית וככלי להרחבת הבנייה בהתנחלויות רווח מאד גם במזרח ירושלים, למרות ההבדלים המשפטיים והמוסדיים של אזור זה לעומת הגדה המערבית. המאפיין הבולט ביותר של תוכניות המתאר של השכונות הפלסטיניות במזרח ירושלים הוא היקף השטחים העצום (כ-40%) שהוגדרו כשטחי "נוף פתוח" שהבנייה בהם אסורה.⁵⁵

רובן המכריע של בקשות הפלסטיניים לקבלת היתרי בנייה באזורי C של הגדה נדחות. בשנת 2003 הוגשו, לפי נתוני המינהל האזרחי, 337 בקשות, ו-290 מתוכן נדחו.⁵⁶ במצב זה נאלצים פלסטיניים רבים, בלית ברירה, לבנות בתים ללא רשיון. במקום לשנות את המצב ולהתיר בנייה בישובים הפלסטיניים בגדה המערבית ובשכונות הפלסטיניות במזרח ירושלים, בוחרת ישראל להרוס בתים שנבנו ללא רשיון. בשנים 2001-2003 הרסה ישראל, לפי נתוני המינהל האזרחי, 768 מבנים "בלתי חוקיים" בגדה המערבית.⁵⁷ מתחילת 2001 ועד חודש פברואר 2004 הרסה ישראל, לפי נתוני עיריית ירושלים, 161 מבנים שנבנו ללא רשיון במזרח העיר.⁵⁸

לאורך כל שנות הכיבוש הנהיגה ישראל מדיניות של אפליה בוטה בכל הנוגע למדיניות התכנון, הפיתוח והבנייה בגדה המערבית ובמזרח ירושלים. במקביל להקמת מפעל ההתנחלויות, במסגרתו הוקצו אזורים נרחבים לביסוס והרחבת ההתנחלות היהודית בגדה המערבית ובמזרח ירושלים, הגבילה ישראל את אפשרויות הבנייה של האוכלוסייה הפלסטינית עד למינימום האפשרי.

בשנת 1971 שינתה ישראל את חוק התכנון הירדני, שחל על הגדה המערבית עד לאותו זמן, ויצרה מערכת חדשה של תכנון. זו שיקפה באופן כמעט בלעדי את האינטרסים של הממשל הישראלי ושל ציבור המתנחלים, תוך שהיא מצמצמת למינימום את ייצוגה של האוכלוסייה הפלסטינית בוועדות התכנון.

האמצעי העיקרי שבו השתמשה ישראל להגבלת הבנייה ביישובים הפלסטיניים היה העדר תכנון. לאורך שנות הכיבוש נמנעה ישראל מעריכת תוכניות מתאר עדכניות עבור הפלסטיניים. כתוצאה מכך, נותרו בתוקף, עד להעברתן של הסמכויות המינהליות לרשות הפלסטינית באזורי A ו-B, שתי תוכניות מתאר שנערכו על-ידי המנדט הבריטי בשנות הארבעים. באזורי C נותרו התוכניות בתוקף עד עצם היום הזה. עוד בשנים הראשונות לכיבוש היו תוכניות המתאר הבריטיות בסיס בלתי סביר לתכנון אורבני, קל וחומר היום. גם חלק מתושבי אזורי A ו-B מושפעים מהמצב שכן, במקומות מסוימים, חופף הגבול של אזורים

55. להרחבה בנושא מערכת התכנון והבנייה בשטחים ר': בצלם, מדיניות של אפליה - הפקעת קרקעות, תכנון ובנייה במזרח ירושלים, מאי 1995; בצלם, גול הקרקעות - מדיניות ההתנחלות בגדה המערבית, מאי 2002.

56. מכתב מהמינהל האזרחי לבצלם, 31.3.2004.

57. שם. להרחבה בנוגע לסוגיית הריסות הבתים המנהליות ר' בצלם, הורסים שלום - מדיניות ההריסה ההמונית של בתי פלסטיניים בגדה המערבית, ספטמבר 1997.

58. מכתב מעיריית ירושלים לבצלם, 11.3.2004.

כך, בהתייחסו לזכות לחיים כפי שזו הוגדרה באמנה בדבר זכויות אזרחיות ומדיניות קבע בית המשפט כי

עקרונית, זכותו של אדם שחיו לא יקופחו באופן שרירותי חלה גם במצב של פעולות איבה. המבחן למהו קיפוח שרירותי של חיים, מכל מקום, נותר להיקבע על-ידי החוק המיוחד (*lex specialis*) הישים, קרי החוק הניתן ליישום בסכסוך מזויין, ושנועד להסדיר את ניהולן של פעולות האיבה.⁶²

לפיכך, כדי שמדיניות הריסת הבתים של ישראל לא תחשב לפגיעה בזכות לדיוור, עליה לעלות בקנה אחד עם הוראות המשפט ההומניטארי הבינלאומי. ההוראה הרלוונטית ביותר לעניין זה כלולה בסעיף 53 לאמנת ג'נבה הרביעית, בו נתמקד להלן.

ב. האיסור על פגיעה ברכוש באמנת ג'נבה הרביעית

סעיף 53 לאמנת ג'נבה הרביעית קובע כי אסור לכוח הכובש להרוס רכוש, "אלא אם כן היו פעולות צבאיות מחייבות לחלוטין את ההחרבה וההשמדה הללו".

גורמים ישראליים טענו בעבר כי הריסת בתים בהם גרו פלסטינים אשר היו מעורבים בפעולות אלימות נגד ישראלים עולה בקנה אחד עם סעיף זה. בזמן כהונתו כיועץ המשפטי לממשלה טען מאיר שמגר, כי הריסת בתים כזו אינה חורגת מתחומיו של הסייג המופיע בסעיף 53 לאמנת ג'נבה הרביעית. לדבריו, המונח "פעולות צבאיות" אינו חל בהקשר של הריסת בתים רק על מצבי לחימה גרידא, אלא גם על "תגובה צבאית אפקטיבית" שאינה מתרחשת במהלך לחימה אך נקיטתה נחוצה כגורם מרתיע.⁶³ דב שפי, הפרקליט הצבאי הראשי לשעבר, טען ברוח דומה כי מדובר ב"צעד צבאי-ביטחוני המותר על-פי סעיף 53 לאמנת ג'נבה בנסיבות מסוימות".⁶⁴

אולם טענות אלה, אין להן על מה להסתמך. סעיף 2 לאמנה בדבר זכויות אזרחיות ומדיניות, למשל, קובע באופן מפורש כי מדינה שהיא צד לאמנה חייבת ליישם אותה ביחס לכל האנשים "הכפופים לשיפוטה". הוועדה לזכויות האדם של האו"ם, הממונה על פירושה ויישומה של אמנה זו, הצהירה בהודמנויות רבות ובהקשרים שונים, כי המבחן לקביעת תחולתה של האמנה באזור נתון הוא מידת השליטה בפועל של המדינה הרלוונטית, ולא המעמד הפרומלי של האזור.⁶⁵

גם הטענה השנייה בנוגע לבלעדיות, לכאורה, של המשפט ההומניטארי הבינלאומי, חסרת בסיס. ועדת זכויות האדם של האו"ם קבעה באופן חד-משמעי, כי האמנה בדבר זכויות אזרחיות ומדיניות אינה מפסיקה לחול באף מצב, גם לא בעת מלחמה.⁶⁶ דברים דומים נאמרו על-ידי ועדת האו"ם לזכויות כלכליות, חברתיות ותרבותיות שקבעה כי

מחויבותיה של מדינה שהיא צד לאמנה חלות על כל השטחים והאוכלוסיות שבשליטתה האפקטיבית [...] גם במצב של סכסוך מזויין, זכויות אדם בסיסיות חייבות להיות מכובדות; זכויות כלכליות, חברתיות ותרבותיות בסיסיות, בהיותן חלק מהסטנדרטים המינימליים של זכויות האדם, מובטחות על-ידי החוק המנהגי הבינלאומי ומעוגנות גם בחוק ההומניטארי הבינלאומי.⁶⁷

בית הדין הבינלאומי לצדק בהאג נדרש לסוגיית תחולתה של האמנה בדבר זכויות אזרחיות ומדיניות בזמן מלחמה ולקשר בינה לבין המשפט ההומניטארי הבינלאומי. מסקנתו בנידון היתה כי האמנה אינה מפסיקה לחול בזמן מלחמה, אם כי במצב זה יש לפרש את הוראותיה הספציפיות לאור העקרונות הרלוונטיים של המשפט ההומניטארי הבינלאומי.

59. ר' למשל הערות הוועדה משנת 1991 ביחס לחובתה של עירק ליישם את האמנה בשטח כוויית כל עוד נמשך הכיבוש. CCPR A/46/40/1991 para. 652.

60. General Comment 3, On the Nature of State Obligations, para. 11.

61. Concluding Observations of the Committee on Economic, Social, and Cultural Rights: Israel. 23/5/2003. E/C.12/1/Add.90, para. 31.

62. International Court of Justice, *Advisory Opinion on the Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, 8.7.1996, General List No. 95.

63. Meir Shamgar, "The Observance of International Law in the Administered Territories", in 1 *Israel Yearbook of Human Rights*, (1971), p. 276.

64. Dov Shefi, "The Reports of the U. N. Special Committees on Israeli Practices in the Territories" in Shamgar (ed.), *Military Government in the Territories Administered by Israel 1967-1980: The Legal Aspects*, Jerusalem, 1982, p. 301.

יתרה מכך, סעיף 147 לאמנת ג'נבה הרביעית קובע כי "הריסתו והחרמתו של רכוש בקנה מידה רחב, שאין הכרח צבאי מצדיקו" מהווים הפרה חמורה של האמנה, וחוקת רומא של בית הדין הפלילי הבינלאומי מגדירה מעשים כאלה כ"פשע מלחמה".⁶⁹

ג. תקנה 119 לתקנות ההגנה (שעת חירום)

בנוסף לטענה כי מדיניות הריסת הבתים לשם ענישה מהווה סוג של "פעולה צבאית" ועל כן היא עולה בקנה אחד עם הוראות אמנת ג'נבה הרביעית, מצדיקה ישראל את מדיניותה תוך הישענות על תקנה 119 לתקנות ההגנה (שעת חירום).

את תקנות ההגנה (שעת חירום) 1945 התקין ממלא מקום הנציב העליון הבריטי, מכוח סעיף 6 לדבר המלך במועצה על פלשתינה (א"י) (הגנה), 1937.⁷⁰ תקנות ההגנה העניקו לרשויות השלטון המנדטורי סמכויות דרקוניות במגוון תחומים. הן כללו, בין היתר, סמכויות חיפוש ומעצרים נרחבות, איסור על פרסום ספרים ועיתונים, מעצר מינהלי ללא משפט וללא הגבלת זמן, כינון מערכת בתי-דין צבאיים המוסמכת לשפוט אזרחים ללא זכות ערעור, סגירת שטחים, גירוש, הטלת עוצר והריסת בתים.

תקנות ההגנה גונו שוב ושוב בזמנו על-ידי נציגי היישוב היהודי בארץ. כך למשל, בכינוס מחאה נגד תקנות ההגנה, שערכה הסתדרות עורכי-הדין היהודים בארץ ישראל, אמר יעקב שמשון שפירא, לימים שר המשפטים, כי "תקנות ההגנה של ממשלת ארץ-ישראל הן הרס יסודות הארץ".⁷¹ למרות זאת, עם הקמתה אימצה מדינת ישראל את תקנות ההגנה, מכוח סעיף 11 לפקודת סדרי השלטון והמשפט, כחלק מהמשפט שהיה בתוקף ערב הקמתה.

אולם, פרשנות זו למונח "פעולות צבאיות" סותרת את הפרשנות הרשמית של הצלב האדום הבינלאומי המגדירה אותו כ"תנועות, תמרונים, ופעולות אחרות הנקטות על-ידי הכוחות המזוינים במטרה להילחם".⁶⁵ הריסת הבתים לשם ענישה בה עוסק דו"ח אינה מתבצעת כלל במסגרת "תנועות" או "תמרונים" של כוחות צה"ל ואף לא במסגרת לחימה. הסיבה היחידה שבגינה נהרסים הבתים היא העובדה שגרו בהם פלסטינים שנחשדים בביצוע פעולות אלימות כנגד ישראלים. משום כך, לא ניתן לראות בהן "פעולות צבאיות", כמשמעות המונח באמנת ג'נבה. על אחת כמה וכמה, לא ניתן להגדירן כפעולות צבאיות "המחויבות לחלוטין", כנדרש בחריג לסעיף 53 לאמנה.

כמו כן, פרשנותה של ישראל מטשטשת את ההבחנה שעורכת אמנת ג'נבה הרביעית בין שיקולים צבאיים, עליהם נסוב סעיף 53 בהתייחסו ל"פעולות צבאיות המחויבות לחלוטין", לבין שיקולי ביטחון כלליים.⁶⁶ החובה להבחין בין השניים הודגשה על-ידי נשיא בית המשפט העליון, אהרון ברק, שקבע כי "אמנת ג'נבה הרביעית מבחינה היטב בין הכרח בשל טעמי ביטחון לבין הכרח בשל טעמים צבאיים. המושג של טעמי ביטחון הוא רחב יותר מהמושג של טעמים צבאיים".⁶⁷

טשטוש זה נועד להרחיב באופן מלאכותי את החריג שנקבע לאיסור על הריסת רכוש באמנת ג'נבה הרביעית, תוך עיוות מוחלט של המטרה המונחת ביסודו. בדיוק מפני כך מזוהרה הפרשנות הרשמית של הצלב האדום הבינלאומי לסעיף 53 באומרה כי "קיים חשש שחוסר תום לב ביישום החריג יהפוך אותו לחסר ערך".⁶⁸ למרבה הצער, חשש זה מפני ניצול לרעה מתממש בכל חריפותו במקרה של ישראל.

⁶⁵ ICRC, *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12, August 1949*, para. 152. p. 67. הגדרה זוהי הוזכרה במסמך שחובר על-ידי מנהל המחלקה המשפטית של הצלב האדום דאז: *of the Fourth Geneva Convention of 12 August 1949*, with particular reference to the expression "military operation", 25.11.1981.

⁶⁶ David Kretzmer, *The Occupation of Justice - The Supreme Court of Israel and the Occupied Territories*, Albany: State University of New York Press, 2002, pp. 147-148.

⁶⁷ בג"ץ 7015/02, עניוירי נ' מפקד כוחות צה"ל בגדה המערבית.

⁶⁸ Jean S. Pictet (ed.), *Commentary: IV Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War*, Geneva, International Committee of the Red Cross, 1958, p. 302.

⁶⁹ חוקת רומא של בית הדין הפלילי הבינלאומי, סעיף 8 (2) (א) (4). החוקה נכנסה לתוקף בשנת 2002. ישראל חתמה על החוקה אולם עד כה נמנעה מלאשר אותה.

⁷⁰ *Palestine Gazette* no. 675, Supp. No. 2, March 24, 1937, p. 267.

⁷¹ הפריקליט, כרך ג' (1946), חלק ב', ע' 62.

עיון בנוסח תקנה 119 מעלה כי היא אכן מעניקה למפקד הצבאי סמכות להורות על הריסת בתים גם שלא במסגרת "פעולות צבאיות המחויבות לחלוטין":

1) מפקד צבאי רשאי להורות בצו שישמטו לטובת ממשלת פלשתינה (א"י) כל בית, מבנה או קרקע שיש לו טעם לחשוד בהם שמהם נורה נשק אש כל-שהוא שלא כחוק או שמהם נזרקו, פוצצו, התפוצצו או נורו באופן אחר פצצה, רימון יד או חפץ נפיץ או מבעיר כלשהם שלא כחוק, או כל בית, מבנה או קרקע השוכנים בכל שטח, עיר, כפר, שכונה או רחוב, שבהם נוכח לדעת כי תושביהם, או מקצת מתושביהם, עברו, או ניסו לעבור, או חיזקו את ידי העוברים, או היו שותפים שלאחר מעשה לעוברים עבירה על התקנות האלה, עבירה שבה כרוכות אלימות או הטלת אימה או עבירה שעליה נידונים בבית-משפט צבאי; ומשמטו בית או מבנה או קרקע כנ"ל, רשאי המפקד הצבאי להחרים את הבית או את המבנה או כל דבר שבתוך או על הבית, המבנה או הקרקע.

תקנה 43 לתקנות הנספחות לאמנת האג וסעיף 64 לאמנת גינבה הרביעית אוסרים על המעצמה הכובשת לשנות את החקיקה אשר הייתה קיימת בשטח אותו היא כבשה. על סמך סעיפים אלה טוענת ישראל כי אין בסמכותה לפי המשפט ההומניטארי הבינלאומי לבטל את תקנה 119 והיא רשאית לפעול על פיה.

אולם, הגישה הרווחת במשפט ההומניטארי הבינלאומי ביחס לשני הסעיפים הללו גורסת כי מדינה המחזיקה בשטח כבוש מוגבלת בפעולותיה על-פי הוראות משפט זה. הוראות המשפט ההומניטארי הבינלאומי גוברות על הסמכויות הנתונות לכאורה לרשויותיה על-פי המשפט המקומי.⁷⁵ הפרשנות הרשמית של הצלב האדום הבינלאומי ביחס לסעיף 64 קובעת באופן שאינו משתמע לשתי פנים, כי כאשר

גם לאחר אימוצן בחוק של תקנות ההגנה על-ידי ישראל נשמעו מפעם לפעם התנגדויות לשימוש בתקנות אלו מפי אנשים מכל גווני הקשת הפוליטית. בדיון שנערך בכנסת בחודש מאי 1951, בנושא מעצרים המינהלי של חשודים בהשתייכות למחתרת חרדית, קרא חבר הכנסת דאז מנחם בגין לבטל את התקנות. לדבריו, "אם החוקים האלה, חוקי הטרור של שלטון דכוי, יישארו במדינת ישראל - ביום מן הימים לא יימצא חוג שלא ייפגע מהם [...] קיום חוקי חירום אלה הוא חרפה, הפעלתם - פשע".⁷² בסוף אותו דיון החליטה מליאת הכנסת כי תקנות ההגנה עומדות בניגוד ליסודות של מדינה דמוקרטית, והטילה על ועדת חוק חוקה ומשפט להביא בפניה הצעות חוק לביטולן.⁷³ ברם, בסופו של דבר התקנות לא בוטלו באותה עת. במהלך שנות החמישים ובמחצית הראשונה של שנות השישים הועלו שוב הצעות לביטולן, אך הן לא בוטלו, ככל הנראה משום שהיו בסיס חוקי לממשל הצבאי שהוטל על אזרחיה הערבים של מדינת ישראל.⁷⁴ לאחר ביטול הממשל הצבאי, בשנת 1966, הוקמה במשרד המשפטים ועדת מומחים לבדיקת התקנות ולהכנת הצעות חוק לביטול חלק מהן. אולם עם פרוץ מלחמת ששת הימים, בשנת 1967, הפסיקה הוועדה את עבודתה.⁷⁵

עם כיבוש הגדה המערבית ורצועת עזה, הוציאה ישראל צו צבאי המקפיד את המצב המשפטי שהיה קיים בשטחים אלו.⁷⁶ לטענת ישראל, תקנות ההגנה הן חלק מהחוק שהיה תקף בשטחים ערב כיבושם. במהלך השנים הועלו מספר השגות על עמדתה זו. השגות אלו מתבססות על שתי טענות עיקריות. האחת גורסת כי רשויות השלטון הבריטיות עצמן ביטלו את תקנות ההגנה עם סיום המנדט. על-פי הטענה השנייה תקנות ההגנה בוטלו על-ידי החוקה הירדנית משנת 1952.⁷⁷ למרות זאת, קיבל בית המשפט העליון את טענת המדינה כי התקנות חלות על הגדה המערבית ורצועת עזה.

72. דברי הכנסת, כרך 12 (9 במאי 1951), ע' 1807.

73. שם, ע' 1831.

74. ר' הופנונג מנחם, שלטון החוק מול ביטחון המדינה בישראל, עמ' 81 ואילך.

75. דברי הכנסת, כרך 52, 1968, ע' 3087.

76. מנשר בדבר סדרי השלטון והמשפט (אזור הגדה המערבית) (מס' 2), תשכ"ז-1967, (ומנשר מקביל ברצועת עזה).

77. לדיון בסוגיית תקפותן של תקנות ההגנה בשטחים ר' Al-Haq, *Perpetual Emergency: A Legal Analysis of Israel's Use of The British Defence Regulations in The Occupied Territories*, 1989; Behnam Dayanim, "The Israeli Supreme Court and The Deportation of Palestinians: The Interaction of Law and Legitimacy," in *Stanford Journal of International Law*, (30) 1994, pp. 131-139.

78. דוד קרצ'מר, "ביקורת בגי"ץ על הריסתם ואטימתם של בתים בשטחים", בתוך יצחק זמיר (עורך), ספר קלינגהופר על המשפט הציבורי, האוניברסיטה העברית בירושלים, המכון למחקרי חקיקה ולמשפט השוואתי ע"ש הנרי סאקר: תשנ"ד-1993, ע' 318.

החוק המקומי בשטח כבוש עומד בסתירה להוראות האמנה עצמן, הוראות האמנה הן שגוברות.⁷⁹

למרות זאת, כאשר הובאה סוגיה זו לפתחו של בג"ץ קיבל בית המשפט את עמדת המדינה לפיה השימוש בחוק המקומי, קרי השימוש בתקנה 119, אינו מוגבל על-ידי המשפט ההומניטארי הבינלאומי.⁸⁰ בכך, התעלם בית המשפט מהפרשנות המקובלת, המבטאת את הרעיון כי הוראות המשפט ההומניטרי הבינלאומי נועדו להגן על האוכלוסייה המקומית בשטח כבוש, ועיוות, כפי שטוען הפרופסור דוד

קרצ'מר, את משמעותם ומטרתם של סעיף 64 לאמנת ג'נבה הרביעית ותקנה 43 לתקנות הנספחות לאמנת האג.⁸¹

בסיכומו של דבר, גם אילו אכן היתה תקנה 119 תקפה ערב כיבוש השטחים, טענה מפקפקת כשלעצמה, דינה היה להתבטל לנוכח הסתירה המהותית בינה לבין הוראות שונות במשפט ההומניטארי הבינלאומי, לרבות האיסור על הריסת רכוש פרטי כפי שנקבע בסעיף 53 לאמנת ג'נבה הרביעית.

"פעולות צבאיות" או תקנה 119?

באוגוסט 2002 שב ופנה בצלם לדובר צה"ל בניסיון לברר מהו הבסיס המשפטי לפעולות ההריסה. בתשובתו מ-21.11.2002 טען דובר צה"ל כי "הריסת בתי מפגעים ומשלחיהם [...] מהווה חלק מהפעילות המלחמתית הכוללת הנושאת בחובה את אופייה ההרתעתי, ומבוצעת על יסוד צרכים צבאיים מידיים."⁸⁴ אולם, בתשובה לפנייה אחרת ממאי 2004 בשאלה כמה בתיים, אם בכלל, נהרסו מאז תחילת אינתיפאדת אל-אקצא מתוקף תקנה 119, נקב דובר צה"ל במספר 272, תוך שהוא מציין כי עד חודש יולי 2002 לא ננקט צעד זה.⁸⁵

גם בית המשפט העליון עמד על העמימות שנוקטת המדינה בסוגייה זו. באחד מהמקרים הנדירים בהם ניתנה לדיירי בית שיועד להריסה התראה מוקדמת, קבע בית המשפט כי "[...] בהודעה לא צוין כי ההחלטה ניתנה על-פי תקנה 119 [...] נאמר בה כי המפקד הצבאי החליט על הריסת הבית בתוקף סמכויותיו וכן בהתאם לדין ולתחיקת הביטחון וכן צוין בה כי ההחלטה ניתנה הואיל וצרכים צבאיים דחופים מחייבים זאת".⁸⁶ עם זאת, כאשר התבקש נציג המדינה להבהיר את הסמכות שמכוחה פעל המפקד הצבאי, טען הלה כי ההחלטה על הריסת הבית נתקבלה מתוקף תקנה 119

עד אינתיפאדת אל-אקצא הסתמכה ישראל באופן בלעדי על תקנה 119 בכל הנוגע למדיניות הריסת הבתים לשם ענישה. כפועל יוצא מכך, ניתנו לדיירים צו הריסה חתום על-ידי המפקד הצבאי ואפשרות להגיש ערר ולעתור לבג"ץ. מאז פרוץ האינתיפאדה נוהגת ישראל בעמימות ונמנעת מלהבהיר באופן חד-משמעי, האם ההריסות מתבצעות על סמך תקנה 119 כבעבר, או שמא הן נעשות מתוקף היותן "פעולות צבאיות המחויבות לחלוטין". בצלם פנה בנובמבר 2001 לדובר צה"ל בבקשה להבהרה בנוגע לשאלה זו, אולם פנייתו נותרה ללא מענה.⁸⁷

בתשובה לעתירה לבג"ץ בדרישה לחייב את צה"ל לתת התראה מוקדמת על הריסת בתיים, טענה המדינה מחד גיסא כי הריסת הבתים מתבצעת במסגרת "פעולות מבצעיות לוחמתיות", ומאידך כי הריסת "בתים בהם התגוררו מחבלים" הוכרה בעבר בפסיקתו של בג"ץ כ"אמצעי לגיטימי וחוקי לצורך המלחמה בטרור",⁸⁸ כאשר הכרה זו נסבה במפורש על פעולות הריסה שבוצעו מתוקף תקנה 119.

79. Pictet, *Commentary: IV Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War*, p. 336.

80. בג"ץ 897/86, גיאבר נ' אלוף פיקוד המרכז, פ"ד מא(2), 522.

81. קרצ'מר, "ביקורת בג"ץ על הריסתם ואטימתם של בתים בשטחים", ע' 318.

82. מכתב מבצלם לדובר צה"ל, 4.11.2001; מכתב מבצלם לדובר צה"ל, 12.11.2001.

83. סעיף 7 בתשובת המדינה לבג"ץ 6696/02 עאמר נ' מפקד כוחות צה"ל באוי"ש.

84. מכתב מדובר צה"ל לבצלם, 21.11.2002.

85. מכתב מדובר צה"ל לבצלם, 29.6.2004. בקשת בצלם לקבל את רשימת הבתים שנהרסו, לשיטתו של דובר צה"ל, מתוקף תקנה 119, לא נענתה אף היא. העדר רשימת הבתים שנהרסו מתוקף תקנה 119 אינו מאפשר לדעת מהו הבסיס להבחנה שנוקט דובר צה"ל בין פעולות ההריסה השונות, וזאת בין היתר לאור העובדה שפעולות ההריסה שבוצעו עד יולי 2002 אינן שונות מאלה שבוצעו לאחר מכן, הן מבחינת אופן ביצוען והן מבחינת ההצדקה שניתנה להן מפיו של דובר צה"ל.

86. בג"ץ 8262/03 אבו סלים נ' מפקד כוחות צה"ל בגדה המערבית.

2. ענישה קולקטיבית

שלמות של פרטים בשל מעשים שאותם פרטים לא ביצעו בעצמם.⁸⁸

א. החריג בתקנות האג

תקנה 50 לתקנות הנספחות לאמנת האג בדבר דיני המלחמה ביבשה משנת 1907, אוסרת גם היא על ענישה קולקטיבית:

אין להטיל על האוכלוסייה עונש קיבוצי, כספי או אחר, בגין מעשיהם של בודדים, כאשר לא ניתן לראות את פרטיה כנושאים באחריות משותפת ונפרדת למעשים אלה.

בניגוד לאיסור הגורף באמנת ג'נבה הרביעית, ניתן לפרש את תקנה 50 כמותירה פתח מסויים לסוג זה של ענישה. השאלה המרכזית היא, אם כן, באלו נסיבות ניתן לחרוג מהכלל האוסר על ענישה קולקטיבית ולקבוע שהקהילה קהילה נושאת באחריות לפעולותיו של אחד מחבריה. לפי הפרשנות הרווחת באשר לגבולותיו של חריג זה, אין להטיל אחריות קולקטיבית על קהילה שלמה אלא אם כן היו לחבריה ידיעה אודות פשע שצפוי להתבצע ואפשרות למנוע אותו.⁸⁹

העיקרון העומד ביסוד הרעיון כי ניתן להעניש קהילה שלמה כקהילה בגין מעשיהם של אחדים מחבריה הינו למעשה אותו עיקרון העומד מאחורי העבירה המכונה בחוק הישראלי "אי-מניעת פשע", שעניינה באדם היודע כי פלוני זומם לעשות מעשה פשע ואינו נוקט בכל האמצעים הסבירים למנוע את עשייתו של אותו פשע.⁹⁰

נטל ההוכחה בנוגע לעבירה זו הוגדר, בפסיקת בית המשפט העליון, ככבד במיוחד. בערעורה של מרגלית הר-שפי על הרשעתה באי-מניעת רצח יצחק רבין, קבע בית המשפט כי על מנת להרשיע אדם באי-מניעת

מלבד הפגיעה בזכות לדיוור מפרה מדיניות הריסת הבתים לשם ענישה גם את אחד מכללי הצדק הבסיסיים ביותר: האיסור על ענישה קולקטיבית, כלומר, האיסור על הענשת בני-אדם בשל מעשים שבוצעו לכאורה על-ידי זולתם. הנפגעים האמיתיים מהריסת הבתים הם, כאמור, בני משפחתו של האדם שבגינו מתבצעת ההריסה, שכניו, ולעיתים אף אנשים שהשכיחו לו את ביתם.⁸⁷

ענישה קולקטיבית אסורה מכל וכל על-פי המשפט הבינלאומי, ובמיוחד אסורה הענשת ילדים בגין מעשיהם של אחרים. סעיף 2 לאמנה בדבר זכויות הילד קובע שמדינות שהן צד לאמנה יבטיחו כי "הילד מוגן מפני כל צורה של הפליה או ענישה על יסוד מעמד, פעילויותיהם, השקפותיהם, או אמונותיהם של הורי הילד, אפטרופסיו החוקיים, או בני משפחתו".

ענישה קולקטיבית אסורה גם על-פי הוראות החוק ההומניטארי הבינלאומי. סעיף 33 לאמנת ג'נבה הרביעית קובע כי

שום מוגן לא ייענש על עבירה שלא עבר אותה בעצמו. עונשים קיבוציים אסורים וכן כל אמצעי הפחדה ואימתנות אסורים [...] מעשי תגמול כלפי מוגנים ורכושם אסורים.

סעיף זה, האוסר לחלוטין ענישה קולקטיבית מכל סוג שהוא, מבוסס על עקרון האחריות האישית, לפיו אין להעניש אדם בשל עבירות אשר בוצעו על-ידי זולתו. בדברי הפרשנות הרשמיים של הצלב האדום מצוין כי הסעיף אינו מתייחס לעונשים המוטלים מכוח דיני העונשין, עונשים המוטלים על-ידי בית משפט במסגרת הליך משפטי הוגן, אלא על עונשים מכל סוג שהוא המוטלים על פרטים או על קבוצות

87. פרט להריסת הבתים לשם ענישה מפעילה ישראל בטוחים מגוון של אמצעי ענישה קולקטיביים אחרים. הבולט שבהם הוא ההגבלות על חופש התנועה המוטלות על האוכלוסייה הפלסטינית. ר' בנושא זה בצלם, אזורים במצור - הגבלות על חופש התנועה כענישה קולקטיבית, ינואר 2001; בצלם, משטר הכבישים האסורים בגדה המערבית, אוגוסט 2004.

88. Pictet, *Commentary. IV Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War*, p. 225.

89. Gerhard Von Glahn, *The Occupation of Enemy Territory - A Commentary on the Law and Practice of Belligerent Occupation*, ר' Minneapolis, The University of Minnesota Press, 1957, p. 233; James W. Garner, "Community Fines and Collective Responsibility" in *American Journal of International Law*, 1917, pp. 528-531.

90. ר' סעיף 262 לחוק העונשין תשל"ז, ולגבי השטחים הכבושים סעיף 59 לצו בדבר הוראות ביטחון (יהודה ושומרון) (מס' 378), תשל"ל.

פשע יש להוכיח כי הנאשם ידע ידיעה פוזיטיבית, קשה, מיידית וממשית שעומד להתרחש מעשה פשע, ועל כן אין די בהוכחת "עצימת עיניים". השופט יעקב טירקל אף הזהיר מפני הסכנות הטמונות בהאשמת אדם בעבירת אי-מניעת פשע באומרו כי

הסכנה האורבת לחירותנו מבין חרכיו של הסעיף היא בכך שהסעיף אינו מצמצם עצמו בהוראה לאזרח מה עליו לעשות, אלא שהוא מטיל על בית המשפט לקבוע גם מה שחשב [...] בדבר מחשבותיו של פלוני. כביכול גילוי סתרי מחשבות בדבר סתרי מחשבות [...] ראוי היה כי החובה המשפטית שמטיל הסעיף תימחה מספר החוקים שלנו.⁹¹

דברים אלו צורמים במיוחד לנוכח התייחסותו של בית המשפט העליון אל בני משפחותיהם של פלסטינים שביצעו פיגועים. לפי בית המשפט, שאלת ידיעתם של בני המשפחה אודות כוונת אחד מבניה לבצע פיגוע אינה תנאי בל יעבור להפעלת סמכות ההריסה. אולם, לפי השופט אליהו מצא בעתירה שהגישו בני משפחתם של שני פלסטינים שביצעו פיגוע התאבדות בירושלים, ידיעתם של בני המשפחות על כוונת השניים "מוסיפה נופך מוסרי לצדקת הצוי". את מסקנתו כי משפחות העותרים ידעו על כוונותיהם של שני המתאבדים ביסס השופט על הטענה לפיה די לעיין באמירתו של אחיו של אחד מהם בחקירתו במשטרה "כדי להיווכח שמשפחתו של המפגע הזה הייתה מודעת לתמורה שחלה בהלך רוחו [...] ואם לא עצמו את עיניהם מראות ואת אוזניהם משמוע היה בידם להיווכח מבעוד מועד לקראת מה הוא הולך ולמנוע ממנו לבצע את זממו". באשר למשפחתו של המפגע השני קבע השופט כי "הוא התגורר בקרב משפחתו, רווק צעיר הסמוך על שולחן הוריו, ועל-פי הנסיבות יש לייחס להוריו חזקת ידיעה אודות מעשיו והלוחך נפשו של בן המשפחה [...]".⁹² נראה אם כן כי בהקשר של ייחוס ידיעה לאדם אודות מעשי זולתו יורד פלאים משקלו של נטל ההוכחה מבחינת בית המשפט כאשר מדובר בפלסטינים.

מכל מקום, אם סבר בית המשפט כי מי מבני המשפחות אכן ידע אודות כוונותיהם של המפגעים ונמנע מלעצור בעדם, הרי שמן הראוי היה כי יורה למדינה להעמידם לדין באשמת אי-מניעת פשע, אשר העונש המקסימלי הקבוע בחוק בגינה הוא שנתיים מאסר ולא הריסת בית. למותר לציין כי אף אחד מבני המשפחות לא הואשם בעבירה זו.

מדיניות הריסת הבתים לשם ענישה סותרת לפיכך גם את החריג לתקנה 50 באמנת האג, לפיו מותר להעניש פרטים מסוימים בגין מעשיהם של פרטים אחרים, בתנאי שניתן לייחס להם, לכל הפחות, ידיעה או אפשרות לצפות את המעשה ולמנוע אותו. זאת מאחר שישראל, כדי להרוס את ביתו של חשוד במעורבות בפיגוע, מסתפקת בכך שהוא גר בבית מסוים, ואינה טורחת להוכיח כי דיירי הבית היו מודעים למעשים המיוחסים לאותו חשוד.

ב. ניסיון ההבחנה בין "ענישה קולקטיבית" ל"הרתעה"

ישראל טוענת כי לא זו בלבד שאמצעי ההריסה אינו מהווה צעד של ענישה קולקטיבית אלא שלא מדובר כלל בצעד ענישתי כי אם הרתעתי. לפיכך אין מדובר, לפי טענה זו, באמצעי שמנוגד לאיסור על ענישה קולקטיבית במשפט ההומניטארי הבינלאומי. בית המשפט העליון קיבל את טענת המדינה באומרו שהסמכות להרוס בתים "לא נועדה להעניש את בני משפחת העותר. הסמכות היא מינהלית, והפעלתה נועדה להרתיע ובכך לקיים את הסדר הציבורי".⁹³

אולם, הטענה כי הריסת הבתים אינה מהווה ענישה רק משום שמטרתה היא הרתעה, משוללת כל יסוד. תקנה 119, ממנה שואבת ישראל את סמכותה לבצע סוג זה של פעולות הריסה, מופיעה בחלק י"ב של תקנות ההגנה לשעת חירום שכותרתו "קביעת עונשים שונים". הן בית המשפט העליון עצמו והן הרשויות עמדו בעבר על האופי העונשי של התקנה. כך, בתגובה לטענה כי הריסת הבתים היא מעשה תגמול אסור, טען מאיר שמגר בעת כהונתו כיועץ המשפטי לממשלה, כי לא מדובר במעשה תגמול,

91. ר' ע"פ 3417/99 מרגלית הר-שפי נ' מדינת ישראל, 2001 (1) תקי' עליון 904.

92. בג"ץ 7473/02 בהר נ' מפקד כוחות צה"ל בגדה המערבית.

93. בג"ץ 798/89 שוקרי נ' שר הביטחון, 1990 (1) תקי' עליון 75.

אלא באמצעי ענישה.⁹⁴ כאשר נדרש בית המשפט העליון לסוגיית הסתירה שבין תקנה 119 והמשפט ההומניטארי הבינלאומי, קבע בית המשפט כי זה האחרון אינו פוגע בתוקפו של חוק מקומי, תוך שהוא נסמך על סעיף 64 לאמנת ג'נבה, הקובע כי דיני-העונשין בשטח הכבוש יישארו בתוקף. כמו כן, במספר פסקי דין נוספים התייחס בית המשפט העליון לתקנה 119 בפירוש כ"הוראה עונשית".⁹⁵

זאת ועוד. כפי שמציין הפרופסור קרצ'מר, "אחת מן המטרות המקובלות של ענישה היא 'הרתעה כללית'. מובן מאליו אפוא, שהעובדה כי מטרת אמצעי הגורם סבל, אי-נעימות או שלילת זכות, היא 'הרתעה כללית' אין פירושה שלא מדובר באמצעי עונשי. באמצעי זה של הריסת בית, מתקיימים כל היסודות של 'עונש משפטי': מדובר בהרעה מכוונת במצבו של אדם בשל עבירה על כללי משפט, כאשר ההרעה נגרמת על-ידי אורגן המוסמך לגורמה בשיטת המשפט שכלליה הופרו".⁹⁶

ההכרה של בג"ץ בכך שהריסת בית היא "פעולה שכתוצאה ממנה יפגעו גם מי שלא חטאו",⁹⁷ לא מנעה מבית המשפט לשלול את הטענה כי מדובר בענישה קולקטיבית. לשם כך הסתייע בית המשפט בהשוואה בין הריסת בית לבין עונש מאסר המוטל על ראש משפחה גם כתוצאה ממנו נפגעים בני המשפחה:

אין כל יסוד לקובלנת העותרים, שהריסת הבתים יש בה משום ענישה קולקטיבית. לגרסתם, אין להעניש אלא את המחבלים והעבריינים עצמם, ואילו הריסת בית יש בה כדי לפגוע ביתר בני המשפחה, שיישארו מחוסרי גג [...] מטרתה של התקנה היא "להשיג את האפקט ההרתעתי", ואפקט כזה, מטבע ברייתו, צריך לחול לא רק על המחבל עצמו אלא גם על הסובבים אותו, ובוודאי על בני משפחתו הגרים עמו [...] מבחינה זו אין הסנקציה של ההריסה הנ"ל שונה מעונש מאסר, המוטל על ראש משפחה, אב לילדים קטנים, שיישארו ללא תומך ומפרנס. גם כאן נפגעים בני משפחה.⁹⁸

אולם, אין כל בסיס להקבלה שבין הסבל הנגרם לבני משפחתו של אדם המושם במאסר לבין הסבל הנגרם למשפחה בגין הריסת ביתה. מטרתו של עונש המאסר היא לשלול זכויות מסוימות מהעברייני עצמו. הסבל שנגרם לבני משפחתו כתוצאה מכך הוא תוצאת לוואי בלבד. לו ניתן היה לנטרל את השפעת המאסר על בני המשפחה הרי שהשגת המטרה לא הייתה נפגעת כהוא זה. יתרה מכך, מדינות מתוקנות נוהגות להעניק סיוע למשפחות שנקלעו למצוקה כתוצאה מכליאתו של אחד מבני המשפחה, על אחת כמה וכמה כשמדובר בילדים. לעומת זאת, כאשר בהריסת בית עסקינן המטרה היא, כפי שעולה מדברי בית המשפט, לגרום סבל לבני המשפחה כדי להרתיע אחרים מביצוע עבירות דומות.⁹⁹ מטרה זו בולטת לנוכח העובדה שברובם המכריע של המקרים מתבצעות פעולות ההריסה כאשר האדם שבגינו נעשה הדבר מוגדר כ"מבוקש" על-ידי כוחות הביטחון או לאחר שהוא נהרג או נעצר וצפוי לעונש מאסר ממושך, ומכאן שהוא עצמו, בניגוד לבני משפחתו, אינו נפגע כלל מהריסת הבית.

מכאן שאין מנוס מלהגיע אל מסקנתו של שופט בית המשפט העליון מישאל חשין, אותה הוא ביטא בדעת מיעוט בעתירה שעניינה הריסת ביתו של מוסא ג'נימת, אשר ביצע את פיגוע ההתאבדות בקפה אפרופו בתל-אביב ב-21.3.1997. על-פי השופט חשין,

העותרת הראשונה שלפנינו היא אשתו של הרוצח-המתאבד והיא אם לארבעת ילדיו הקטנים. האשה והילדים מתגוררים באותה דירה בה התגורר הרוצח המתאבד, אך איש אינו טוען כי היו שותפים למעשה שזמם לעשותו - ואשר עשהו - מעשה רצח של נפשות תמות. איש אף אינו טוען כי ידעו על המעשה המיועד. אם נהרוס את דירתו של המחבל, נהרוס בה בעת [...] את דירתם של האשה והילדים. במעשה זה נענוש את האשה ואת הילדים אף שלא חטאו. לא כן יעשה במקומו. מאז קום המדינה - בוודאי כך מאז חוק-יסוד: כבוד האדם וחירותו - נקרא אל תוך הוראת תקנה

94. Shamgar, "The Observance of International Law in the Administered Territories", p. 275; Meir Shamgar, "Compliance with International Conventions, Destruction of Houses, and Administrative Detention", in *Israel Yearbook of Human Rights*, 1971, pp. 376, 380.

95. ר' דוד קרצ'מר, "ביקורת בג"ץ על הריסתם ואטימתם של בתים בשטחים", עמ' 320-321.

96. שם, ע' 322.

97. בג"ץ 802/89 נסמאן נ' מפקד כוחות צה"ל בחבל עזה פ"ד (מג4), 461.

98. בג"ץ 698/85 דגילס נ' מפקד כוחות צה"ל באזור אריוש פ"ד (מ2), 42.

99. קרצ'מר, "ביקורת בג"ץ על הריסתם ואטימתם של בתים בשטחים", ע' 320.

א. כרסומה של זכות הטיעון בחסות בג"ץ

עד שנת 1989 היתה הפעלתה של הביקורת השיפוטית תלויה בידיעה מבעוד מועד של דיירי הבית אשר יועד להריסה על הכוונה להורסו. בעקבות עתירה שהגישה האגודה לזכויות האזרח ב-1989 קבע בג"ץ כי "הקיום של כללי דיון הוגנים בעניינו של אדם, מתבטא, בין היתר, בכך, כי מי שצפוי לפגיעה חמורה בנפש או ברכוש תינתן לו הודעה מראש על כך ותוענק לו הזדמנות להעלות השגותיו בעניין זה". ומכאן, כי "מן הראוי שתיכלל בצו לפי תקנה 119 הודעה בדבר מתן אפשרות למי שאליו מופנה הצו, לבחור פרקליט ולפנות למפקד הצבאי קודם להפעלת הצו [...] וכי לאחר מכן, אם ירצו בכך, תינתן להם שהות נוספת [...] לפנות לבית המשפט הזה בטרם יופעל הצו".¹⁰³

בקשת המדינה להתיר הריסת בתים ללא מתן זכות שימוע "במקרים דחופים" נדחתה על-ידי בג"ץ. בפסק הדין נקבע כי במקרים אלו רשאית המדינה, לכל היותר, להשתמש באמצעי האטימה, אשר, בניגוד להריסה, הינו צעד הפיך. החריג היחיד לחובת מתן זכות השימוע בו הכיר בג"ץ נוגע ל"ניסיונות צבאיות-מבצעיות בהן עניין הביקורת השיפוטית אינו מתיישב עם תנאי המקום והזמן, או עם אופיין של הנסיבות; למשל כאשר יחידה צבאית מבצעת פעולה מבצעית אשר במסגרתה עליה לסלק מכשול או להתגבר על התנגדות, או להגיב על אתר על התקפה על כוחות הצבא או על אזרחים שנתקיימה אותם זמן [...]".¹⁰⁴

עם זאת, גבולותיו של חריג זה נפרצו כבר כשנה לאחר מתן פסק הדין. לאחר מעשה הלינץ' בו נהרג חייל המילואים אמנון פומרנץ, אשר איבד את דרכו במחנה הפליטים אל-בורייג', החליטו רשויות הצבא להרחיב את הרחוב הראשי במחנה הפליטים, פעולה שהייתה כרוכה בהריסתם של כשלושים מבנים, וזאת מבלי להעניק לנפגעים את זכות השימוע. בעתירה שהגישה האגודה לזכויות האזרח נגד שלילת זכות הטיעון מהתושבים הרחוב בג"ץ את החריג שקבע קודם לכן וקבע כי שלילה כזאת חוקית "כאשר

119 לתקנות ההגנה, נקרא בה ונשקע בה, ערכים שהם ערכינו, ערכים של מדינה יהודית, חופשית ודמוקרטית. ערכים אלה יוליכונו היישר אל ימים קדומים של עמנו, וימינו אלה כאותם ימים: לא יאמרו עוד אבות אכלו בוסר ושיני בנים תקהינה. כל האדם האוכל בוסר שיניו תקהינה."¹⁰⁰

3. שלילת זכות הטיעון

המשפט הבינלאומי על ענפיו השונים מכיר בזכותו של כל אדם להליך משפטי הוגן. האמנה בדבר זכויות אזרחיות ומדיניות קובעת, בין היתר, כי כל אדם שהואשם בעבירה פלילית יוחזק חף מפשע עד אשר תוכח אשמתו כדין. עוד קובעת האמנה כי לכל נאשם הזכות להשמיע את טיעוניו בפני בית משפט מוסמך, בלתי תלוי וחסר פניות, אשר יחליט בדבר אשמתו. כמו כן, זכאי הנאשם לכך שיודיעוהו את מהות האישום שהוגש נגדו ואת עילתו, שיתאפשר לו לבחור סניגור ושיינתנו לו הזמן והאמצעים הדרושים לשם הכנת הגנתו.¹⁰¹ הזכות להליך משפטי הוגן על מרכיביה השונים מוכרת גם באמנת ג'נבה הרביעית.¹⁰²

מדיניות הריסת הבתים כענישה רומסת ברגל גסה את כל מרכיבי הזכות להליך הוגן של תושבי השטחים. פעולות ההריסה מתבצעות במסגרת הליך מינהלי, על סמך חשדות בלבד וללא הוכחת אשמתם של האנשים שבגינם מתבצעת ההריסה בפני בית משפט. זאת, למרות שבחלק ניכר מהמקרים אותם אנשים עצורים בידי ישראל ומתנהל נגדם משפט. כתחליף להליך הוגן נהג אמנם צה"ל בעבר לתת לדיירי הבתים המיועדים להריסה התראה בדבר כוונתו, וכן איפשר להם להציג את טיעוניהם בפניו ובפני בג"ץ. אולם, במהלך האינתיפאדה הנוכחית הוסיפה ישראל חטא על פשע ושללה את השארת האחרונה של הזכות להליך הוגן: זכות הטיעון.

100. בג"ץ 2006/97 ג'נימתי נ' אלוף פיקוד מרכז פ"ד (א2), 651.

101. האמנה הבינלאומית בדבר זכויות אזרחיות ומדיניות, סעיף 14.

102. סעיפים 71 ו-72 לאמנת ג'נבה הרביעית בדבר הגנת אזרחים בימי מלחמה, 1949.

103. בג"ץ 358/88 האגודה לזכויות האזרח נ' אלוף פיקוד המרכז, פ"ד (מג2), 529.

104. שם.

קיימים אינטרסים יסודיים חשובים ודחופים של קיום הסדר והביטחון ומניעת סיכון חי אדם".¹⁰⁵

פרסום החלטת הקבינט בדבר חידוש מדיניות הריסת הבתים לשם ענישה ב-2002 ויישומה בקנה מידה רחב בימים שלאחר מכן, ללא מתן הודעה מקדימה, עוררו בלב עשרות משפחות פלסטיניות חשש לגורל בתיהן. על רקע זה, עתר המוקד להגנת הפרט לבג"ץ בדרישה לחייב את צה"ל לתת התראה מוקדמת על כוונתו להרוס בתים לשם ענישה, במטרה לאפשר את קיום זכות הטיעון. העתירה הוגשה בשם 19 מבני משפחותיהם של פלסטינים שביצעו פיגועים כנגד אזרחים ישראלים. בתגובה טענה המדינה כי מתן הודעה כזו עלול לסכן את חיי החיילים ואת הצלחת הפעולה, תוך שהיא מגדירה את הריסת הבתים כפעילות צבאית-מלחמתית.¹⁰⁶ בית המשפט קיבל את עמדת המדינה וקבע ש"אין לקבוע מראש כי על אף פעולות הלחימה יש ליתן תמיד זכות שמיעה כאמור. הכל תלוי בנסיבות העניין".¹⁰⁷ את האחריות לקבוע באילו מקרים תינתן זכות השימוע ובאילו לא, הטיל בית המשפט על צה"ל.

אולם, בניגוד לטענת המדינה כפי שאומצה על-ידי בית המשפט, לא בפעילות צבאית-מלחמתית עסקינן, כי אם בפעולת ענישה מובהקת. הריסת הבתים היא מטרתה של הפעילות, והיא אינה תוצר לוואי של פעילות צבאית-מלחמתית.

יום לאחר פסיקתו זו של בג"ץ הונחו לפתחו תשע עתירות נפרדות של פלסטינים שחששו כי יש כוונה להרוס את בתיהם. בתגובה לכל תשע העתירות הניב בית המשפט פסק דין קצר במיוחד בו נקבע כי

תושבי האזור, החוששים שבתיהם ייפגעו בשל פעולתם של בני משפחתם כמחבלים אשר גרמו לפגיעה בחיי אדם, יוכלו מיוזמתם הם לפנות למשיב. בפנייה זו יועברו למשיב נתונים אשר לדעת בני המשפחה יש בהם כדי להשפיע על החלטתו. במידת האפשר יועבר גם תרשום מבנה הבית, ומפה המציינת את מיקומו. בפעולות

יזומות המתוכננות זמן מספיק מראש, המשיב לא יבצע את פעולות ההריסה בטרם ישקול מידע זה. הצעה זו מקובלת על המשיב. לדעתנו, בכך באה הבעיה המעשית העיקרית על פתרונה.¹⁰⁸

באמצעות כך, העניק בית המשפט למפקד הצבאי לא רק את הסמכות להחליט האם וכיצד להעניש בני אדם חפים מפשע, אלא גם את הסמכות המוחלטת לקבוע האם תינתן להם ההזדמנות לשטוח את טיעוניהם. בכך משך בית המשפט את ידיו מקיום ביקורת שיפוטית והפקיד את גורלם של בני האדם הצפויים להיפגע בידי של המפקד הצבאי. כפי שטוען הפרופסור זאב סגל, יש בגישה זו של בג"ץ משום "עידוד של רשויות הביטחון בפיתוח מסלול מיוחד עוקף משפט".¹⁰⁹

זאת ועוד, אחד ממרכיביה המהותיים ביותר של זכות הטיעון היא חובת מתן ההודעה המוקדמת מטעם הרשויות. כפי שטוען היועץ המשפטי לשעבר ושופט בית המשפט העליון בדימוס, הפרופסור יצחק זמיר, "הזכות לשימוע שווה כקליפת השום אם לא מקדימה אותה הודעה מאת הרשות המוסמכת על מהות העניין הנדון. הרשות חייבת להודיע לבעל הזכות מה העובדות או השיקולים שהעלו את העניין על הפרק, מה ההחלטה שהיא מתכוונת או עשויה לקבל, ומדוע".¹¹⁰ פסיקת בית המשפט, הפוטרת מצד אחד את הרשות מחובת מתן ההודעה, ומצד שני מטילה על האזרח להקדים ולשטוח את טענותיו נגד הפגיעה הצפויה לו, הופכת למעשה את הפגיעה באותו אזרח למובנת מאליה, ואותו למי שמבקש להפר את המצב כתיקונו. הטלת האחריות על בני המשפחות תמוהה במיוחד לנוכח העובדה שבני המשפחות לא תמיד יודעים מהן העבירות המיוחסות לקרובי משפחתם על-ידי ישראל. עמדתה של המדינה יוצרת מצב אבסורדי שבו אזרחים פלסטינים נדרשים למעשה להציג את ביתם בפני צה"ל כמועמד להריסה.

בנוסף, טענת המדינה אודות הסיכון לחיי החיילים הכרוך, לכאורה, במתן ההתראה המוקדמת, מבוססת על הצגה מעוותת ומגמתית של המציאות

105. בג"ץ 4112/90 האגודה לזכויות האזרח נ' אלוף פיקוד הדרום, פ"ד מד(4), 626. ר' גם קרצ'מר, "ביקורת בג"ץ על הריסתם ואטימתם של בתים בשטחים", עמ' 332-333.

106. ר' עמ' 23 לגיל.

107. בג"ץ 6696/02 עאמר נ' מפקד כוחות צה"ל בגדה המערבית.

108. בג"ץ 6868/02 צלאח א-דין נ' מפקד כוחות צה"ל בגדה המערבית.

109. זאב סגל, הריסון השיפוטי מעודד פתיחת "מסלול עוקף משפט", הארץ, 7.8.2002.

110. יצחק זמיר, הסמכות המנהלית, ירושלים, נבו, 1996, כרך ב', ע' 816.

בשטח. ראשית, לפחות בכל הנוגע לגדה המערבית, צה"ל נהנה כיום משליטה אפקטיבית מלאה. כוחותיו נכנסים אל הערים ומחנות הפליטים הפלסטיניים אשר, על-פי הסכמי אוסלו, נמצאים באחריותה הביטחונית של הרשות הפלסטינית, כמעט מדי יום ביומו כעניין שבשגרה. כך למשל תיאר כתב "הארץ" שהתלווה לאחרונה לסיור חפיפה לילי במחנה הפליטים בלאטה שערך מח"ט שכס היוצא, אל"מ הראל כנפו, למחליפו, כסיור ש"התנהל בניחותה, כעניין של מה בכך". אל"מ כנפו עצמו צוטט כמי שאמר לכתב כי

למרות שצמרת הארגונים נפגעה במבצע 'חומת מגן', שכס הייתה עדיין מרכז של התנגדות. בבלאטה ובקסבה הוקם מערך הגנה מסודר שכלל תצפיתנים, נושאי נשק ומפעילי מטענים שהגבילו מאוד את חופש התנועה של הכוחות שלנו. לנסוע כמו שאנחנו נוסעים עכשיו כמובן שלא היה אפשר. את כל האיומים האלה ניטרלנו. תחילה טיפלנו בבלאטה ובהמשך התפנינו לקסבה. היום אנחנו שולטים בסמטאות באופן מוחלט.¹¹¹

כך לדוגמה, ב-11.3.2004 הרס צה"ל בכפר אל-וולאגיה את בית משפחתו של חאתם אל-עארג' שנעצר חמישה ימים לפני כן על-ידי חיילי צה"ל.¹¹² מלבדו גרו בבית גם הוריו וארבעת אחיו. הכפר אל-וולאגיה שוכן בסמוך לגבול העירוני של ירושלים, כפי שזה נקבע על-ידי ישראל ב-1967. חלקו של הכפר נמצא בתוך תחומה של ירושלים וחלקו בשטחים שהוגדרו בהסכמי אוסלו כאזורי B ו-C. המינהל האזרחי הוציא למספר בתים בכפר צווי הריסה בתואנה שהם נבנו ללא רשיון. חלק מהבתים הללו כבר נהרסו וגורלם של האחרים נדון בימים אלו בערכאות המשפטיות. ברם, כאשר הרס צה"ל בכפר את בית משפחת אל-עארג', הוא עשה זאת מבלי שטרם הוציא צו בנדון ומבלי שנתן לדיירי הבית כל התראה על הכוונה להרוס את ביתם.¹¹³

למרות שצמרת הארגונים נפגעה במבצע 'חומת מגן', שכס הייתה עדיין מרכז של התנגדות. בבלאטה ובקסבה הוקם מערך הגנה מסודר שכלל תצפיתנים, נושאי נשק ומפעילי מטענים שהגבילו מאוד את חופש התנועה של הכוחות שלנו. לנסוע כמו שאנחנו נוסעים עכשיו כמובן שלא היה אפשר. את כל האיומים האלה ניטרלנו. תחילה טיפלנו בבלאטה ובהמשך התפנינו לקסבה. היום אנחנו שולטים בסמטאות באופן מוחלט.¹¹¹

ב. תוצאות ביטולה של הביקורת השיפוטית

בית המשפט העליון סירב בעקביות להכיר בעצם אי-חוקיותה של מדיניות הריסת הבתים כשלעצמה. ככלל, הצטמצמה הביקורת השיפוטית לעניין יישום סמכות ההריסה על-ידי צה"ל. במהלך השנים ניתנו למעלה ממאה פסקי-דין בעתירות שנגעו לאופן היישום של תקנה 119. למעט עתירות בודדות, נמנע בג"ץ מלהתערב בהחלטת הרשויות.¹¹⁴ יחד עם זאת, כפי שטוען הפרופסור קרצ'מר, "ניתן להניח, כי עצם קיומה של ביקורת שיפוטית בכל מקרה אינדיבידואלי המגיע לבית המשפט יש לו השפעה מרסנת מסוימת על נכונותן של הרשויות להיזקק לאמצעי זה".¹¹⁵

בנוסף, עצם הפיכתה של מדיניות הריסת הבתים למדיניות מוצהרת וכן האיומים שמפנים כוחות הביטחון אל משפחותיהם של חשודים, כי בתיהם ייהרסו, מבטלת ממילא את "גורם ההפתעה" שבגינו, על-פי טענת המדינה, לא ניתן להעניק לדיירי הבתים התראה מוקדמת וזכות שימוע. לאחרונה אף מדווחים כלי התקשורת בישראל לאחר פיגועי התאבדות מבעוד מועד על כוונתו של צה"ל להרוס את הבתים בהם גרו האנשים שביצעו את הפיגועים. כך אירע, למשל, לאחר פיגוע ההתאבדות שבוצע בבאר-שבע ב-31.8.2004 ולאחר פיגוע ההתאבדות שבוצע בצומת הגבעה הצרפתית בירושלים ב-22.9.2004.

עיון בפסיקת בג"ץ בעבר מעלה כי בית המשפט אכן הגביל במידה מסוימת את שיקול דעתו של המפקד הצבאי בכל הנוגע לשימוש בתקנה 119, תוך צמצום היקף הפגיעה באזרחים חפים מפשע. כך למשל, לגבי

השימוש בטיעון אודות הסכנה הכרוכה במתן התראה מוקדמת נעשה תוך התעלמות מן ההבחנה הקיימת בין אזורי A ו-B מכאן, לאזורי C מכאן. באזורי C הורסת ישראל בתים גם בטענה כי אלה

111. אביחי בקר, "איפה מחיאות הכפיים", הארץ, 27.8.2004.

112. לבצלם לא ידועה סיבת מעצרו של חאתם אל-עארג'.

113. לעדותו של אבי המשפחה, זכרייה אל-עארג', אודות השתלשלות האירועים שהובילה להריסת ביתו, ר' נספח 3.

114. ר' 157. Kretzmer, *The Occupation of Justice*, p. 157.

115. קרצ'מר, "ביקורת בג"ץ על הריסתם ואטימתם של בתים בשטחים", ע' 331.

משפחתו הגרעינית בלבד של האדם שבגיניו התבצעה ההריסה.¹¹⁸

מקרה אחר מהעת האחרונה ממחיש עד כמה השתנו פני הדברים בהעדר זכות טיעון ובהעדר ביקורת שיפוטית. כך, בדומה למוחמד תורקמאן, הרג רמזי אל-עארדה ב-3.4.2004. אזרח ישראלי אחד ופצע אזרחית נוספת. אל-עארדה נהרג במהלך הפיגוע. ביום למחרת, בסביבות השעה ארבע לפנות בוקר, הגיעו חיילי צה"ל למחנה הפליטים טול כרם והרסו בניין שלם שבאחת מארבעת דירותיו גר אל-עארדה יחד עם אחד מאחיו. בשתיים מהדירות האחרות גרו אחיו הנשואים ובני משפחותיהם ובדירה השלישית הוריו ואחיו הרווקים. לדיירים לא ניתנה כל התראה מוקדמת ומן הסתם לא התאפשר להם להציג את טיעוניהם בפני גוף כלשהו. בטרם החלה ההריסה ניתנה להם רבע שעה לפנות את רכושם מהבתים.¹¹⁹

מקרה זה אינו יוצא דופן. כפי שתואר בחלקו הראשון של הדו"ח, במהלך אינתיפאדת אל-אקצא הרס צה"ל 295 בתים, רק בשל היותם סמוכים לבית שבו גר חשוד בפעילות אלימה נגד ישראלים. פרקטיקה זו ממחישה באופן מובהק את ההשלכות ההרסניות הכרוכות בשלילת זכות הטיעון ובביטול הביקורת השיפוטית.

בית מושכר קבע השופט שלמה לויך בשנת 1991 כי חרף פסיקתו הקודמת של בית המשפט, לפיה ניתן להשתמש בתקנה 119 גם ביחס לבית כזה, יש להניח סוגיה זו להכרעה בעתיד, שכן, "לנוכח האפקט הקשה ביותר של השימוש בסמכות בסנקציה הקבועה בתקנה 119 [...] מן הראוי שבית המשפט יציב לשימוש בה סייגים ויפרשנה על דרך הצמצום גם לגבי סיווגם של האנשים העשויים להיפגע על-ידה".¹¹⁶

בעתירה אחרת שנדונה ב-1992 ביקש צה"ל להרוס את הבית בו גר מוחמד תורקמאן, אשר הרג אזרח ישראלי ופצע אזרחית נוספת. מלבדו גרו בבית אמו, שבעת אחיו ואחיותיו הרווקים ואחיו הבכור עם אשתו ובנו. בית המשפט קבע כי במקרה זה יש להבחין בין האח הבכור ומשפחתו לבין שאר בני המשפחה. על-פי בית המשפט "הריסת המבנה כולו תהווה אמצעי לא יחסי - ועל כן גם לא סביר - בין התנהגותו הרצחנית של מוחמד תורקמאן לבין הסבל שייגרם למשפחת האח הבכור".¹¹⁷ מכיוון שלא ניתן היה להרוס רק חלק מהבית קבע בית המשפט כי יש לאטום שניים מחדריו באופן שיאפשר לאח הבכור ולמשפחתו להמשיך ולגור במקום. בעקבות פסיקה זו של בית המשפט הגבילו הרשויות את השימוש בהריסת הבתים לכדי פגיעה בביתה של

116. בג"ץ 2630/90 כראכרה נ' מפקד כוחות צה"ל באיו"ש, תק-על (1)91, 210.

117. בג"ץ 5510/92 תורקמאן נ' שר הביטחון, פ"ד מח(1), 217.

118. Kretzmer, *The Occupation of Justice*, pp. 160-161.

119. לעודותו המלאה של אביו של אל-עארדה על השתלשלות העניינים שהביאה להריסת ביתו ר' נספח 4 לדו"ח זה.

הריסת הבתים בניגוד ישיר למחויבותיה של המדינה שהיא צד לאמנה להבטיח ללא אפליה את זכותו של אדם שלא יתערבו באופן שרירותי בביתו (סעיף 17), את חירותו של אדם לבחור את מקום מגוריו (סעיף 12) ואת שוויונם של כל בני האדם בפני החוק והגנה שווה מטעם החוק (סעיף 26).¹²¹

ישראל מצדיקה את מדיניות הריסת הבתים בטענה שהיא מרתיעה פלסטינים מלפגוע בישראלים. בניסיון להוכיח טענה זו מפרסמת מערכת הביטחון מדי פעם בפעם ידיעות אודות פלסטינים שהסגירו את קרובי משפחתם מחשש שבינם ייהרס.¹²² אולם, יעילותה של מדיניות זו שנויה במחלוקת. גורמים בכירים במערכת הביטחון פקפקו לא אחת בתרומתה למניעת פיגועים. כך למשל, בראיון לאתר האינטרנט "ynet" טען מי שתואר כ"גורם בכיר במערכת הביטחון" ביחס להריסת הבתים כי "על הרוב הגדול, בוודאי על תושבי מחנות הפליטים, הצעדים שלנו לא עובדים. מבחינת מתאבדים, ההיצע גדול מהביקוש".¹²³ בספרם "המלחמה השביעית" דיווחו עמוס הראל ואבי יששכרוף שבדו"ח פנימי של צה"ל נכתב כי "אין הוכחות להשפעה המרתיעה של הרס הבתים". הדו"ח אף מציין כי "מספר הפיגועים [...] עלה כמה חודשים לאחר שהחל יישום המדיניות".¹²⁴

אולם, יעילותה של מדיניות הריסת הבתים לשם ענישה במניעת פיגועים אינה רלוונטית לבחינת חוקיותה. ישראל אינה רשאית להתעלם מהוראות המשפט הבינלאומי בטענה כי הן מצרות את צעדיה. כשנשאל נשיא בית המשפט העליון לשעבר, שמעון אגרנט האם מדיניות זו מהווה אמצעי יעיל הוא השיב "אני חושב שזה לא חשוב. מה חשוב זה, שזה לא אנושי".¹²⁵ וכפי שנטען כאן, גם לא חוקי.

בצלם תובע ממשלת ישראל להפסיק לאלתר את מדיניות הריסת הבתים לשם ענישה, ולשלם פיצויים לפלסטינים שבתיהם נהרסו במסגרת מדיניות זו.

מדיניות הריסת הבתים לשם ענישה פוגעת באופן קשה ושרירותי בזכות לדור של אלפים מתושבי השטחים. זכות זו הוכרה כאחת מזכויות האדם החשובות ביותר, בשל היותה תנאי הכרחי למימושן של זכויות חשובות נוספות. שלילתה תומנת בחובה שיבוש יסודי של כל אורחות החיים. מדיניות זו מהווה גם ענישה קולקטיבית, שכן היא מכוונת כלפי אנשים שכל חטאם מסתכם, גם לטענת המדינה, בעובדה שהם קרובי משפחתם או שכניהם של פלסטינים שהיו מעורבים או שנחשדים במעורבות בפגיעה בישראלים.

תוך שהוא מצטט מהמקורות, היטיב שופט בית המשפט העליון, מישאל חשין, לבטא את אי-חוקיותה של מדיניות זו, לנוכח היותה ענישה קולקטיבית:

נטעתי עצמי בעקרון-יסוד במשפט, וממנו - כך אמרתי - לא אנוע לא הימין ולא השמאל. ואותו עקרון-יסוד כולנו ידענו ושנינו מאז היותנו: איש בעונו יישא ואיש בחטאו יומת. וכדבר הנביא: "הנפש החוטאת היא תמות בן לא ישא בעוון האב ואב לא יישא בעוון הבן, צידקת הצדיק עליו תהיה ורישעת הרשע עליו תהיה" (יחזקאל י"ח כ'). אין עונשין אלא-אם-כן מזהירין ואין מכים אלא את העבריין לבדו. זו תורת משה והוא הכתוב בספר תורת-משה: "לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות כי אם איש בחטאו ימות" (קרי: יומת) (מלכים ב' י"ד ו').¹²⁰

מדיניות הריסת הבתים כענישה זכתה לביקורת נוקבת גם מצד גופים משפטיים בינלאומיים שונים. ועדת זכויות האדם של האו"ם, למשל, המורכבת ממומחים בינלאומיים בלתי תלויים שתפקידם לפרש וליישם את האמנה בדבר זכויות אזרחיות ופוליטיות, התייחסה למדיניותה של ישראל וקבעה במסקנותיה כי

הוועדה מגנה את הריסתם של בתי ערבים כאמצעי ענישה [...] לתפיסתה של הוועדה עומדת

120. בג"ץ 2006/97 ג'נימת נ' אלף פיקוד מרכז.

121. Concluding Observations of the Human Rights Committee: Israel. 18.8.1998. Ccpr/79/add.93 para. 24.

122. ר' למשל: גדעון אלון, "בן אליעזר: ישנן עדויות כי הריסת בתי מחבלים גורמת להתרעה", הארץ, 12.8.2002.

123. פליקס פריש, "האמירות על מלחמה במתאבדים - הן בנאליות", www.ynet.co.il, 14.8.2003.

124. עמוס הראל ואבי יששכרוף, המלחמה השביעית - איך ניצחנו ולמה הפסדנו במלחמה עם הפלסטינים, תל-אביב: ידיעות אחרונות, 2004, ע' 163.

125. אורי שנהר, "אגרנט נגד הריסת בתים", כל העיר, 2.11.1990.

עדותה של עיטאף חסן מוחמד אבו שעירה, ילידת 1971, נשואה ואם לשלושה, עקרת בית, תושבת מחנה הפליטים אל-עזה, בית לחם:¹²⁶

אני אשתו של חסן מוחמד חסן אבו שעירה. לפני בערך שלוש שנים, בתאריך 14.6.2001, בעלי הרג קצין שבי"כ ישראלי. הייתה לו פגישה עם הקצין בכביש המנהרות, חסן הרג את הקצין והחיילים שהיו עם הקצין ירו על חסן ופצעו אותו בראש ובגוף. חסן מת מהפצעים בערך עשרה ימים אחרי זה. אחרי שחסן מת, הצבא העביר את הגופה שלו למשרד הקישור הפלסטיני.

מאז שבעלי מת אני מגדלת את שלושת הילדים שלנו. הגדולה, מרוות, היא בת 12, שירין, בת עשר וטארק, בן שש. אנחנו גרים בדירה שלנו, שנמצאת קרוב למלון "פרדייס". הדירה נמצאת בבניין בן שלוש קומות ובכל קומה יש שתי דירות. שטח כל דירה הוא 120 מטר מרובע. בדירה אחת בקומה הראשונה גרים ההורים של בעלי, ובדירה השנייה גר מוחמד, האח של בעלי, עם אשתו וששת הילדים שלהם. בקומה השנייה גרים שני אחים אחרים של בעלי - עלי עם אשתו וחמשת הילדים שלהם ושעיב עם אשתו וחמשת הילדים שלהם. בשתי הדירות שבקומה השלישית גר ג'יהאד, אח נוסף של בעלי, עם אשתו ושלושת הילדים שלהם ואני עם שלושת הילדים שלי.

ביום חמישי, 26.2.2004, בערך בחצות, ג'יהאד דפק על הדלת שלנו ואמר לנו שחיילים דפקו לו על הדלת ואמרו לו להיכנס לכל הדירות ולהגיד לכולנו לצאת מהבתים. חשבתי שהצבא הישראלי פלש למחנה הפליטים אל-עזה ושהם עורכים חיפוש פתע בכל הבתים. הערתי את הילדים ויצאנו מהדלת הראשית של הבניין. גם המשפחות של האחים של בעלי יצאו החוצה. ברחוב ראיתי הרבה חיילים, אני לא יודעת בדיוק כמה [...] החיילים הורו לנו להתרחק ואחד מהם הוביל אותנו לחצר החיצונית של מלון "פרדייס", שנמצא בערך מאתיים מטר מהבניין שלנו.

החיילים הורו לנו לשבת על האדמה ולשתוק. חייל אחד שאל בערבית מי זאת אישתו של חסן אבו שעירה. אמרתי לו שזאת אני והוא אמר "אנחנו נפוצץ את הבית ונעשה בו בום". לחייל הזה היו דרגות עם כוכבים על הכתפיים והבנתי שהוא קצין. אמרתי לו "מה אתה אומר?" והוא ענה "מה לא שמעת? אנחנו נפוצץ את הבית שלך". שאלתי אותו למה והוא אמר "בגלל מה שבעלך עשה". ביקשתי ממנו שיראה לי צו רשמי של בית המשפט, שמורה על ההריסת של הבית והוא אמר שיש החלטה של בית המשפט הצבאי הישראלי ושהם הולכים להרוס לנו את הבית. ביקשתי לראות את החלטה הזאת אבל הוא לא הראה לי כלום.

הקצין אמר לי "אני נותן לכם עשר דקות להוציא מה שאתם רוצים מהבית". החיילים פנו רק אלי ולא לבני המשפחה האחרים. הספקתי להוציא רק את המסמכים שמוכיחים את הבעלות על הבית ואת הזהב שלי. היינו בהלם ולא הצלחנו להוציא עוד דברים. אחרי עשר דקות, חזרתי לחצר.

בסביבות חמש לפנות בוקר, ביום שישי, החיילים פוצצו את הבית מבפנים. הדירה שלי נהרסה לחלוטין וגם הרהיטים נהרסו. הדירה של ג'יהאד נפגעה גם כן מהפיצוץ. הקירות של הדירה נהרסו, התקררה של הבית נסדקה והחלונות נעקרו. הדלתות נהרסו והדירה כבר לא הייתה ראויה למגורים. הדירה שנמצאת מתחת לדירה שלי נפגעה ונהיו בה בקעים וסדקים. מהנדס מלשכת הבנייה הכללית הגיע לבדוק את הבניין ואמר שלמעשה הבניין כולו רעוע ושהוא לא מתאים עוד למגורים כי הוא סכנה למי שגר בו.

עכשיו אני והילדים שלי גרים בדירה שכורה במחנה הפליטים אל-עזה. אין לנו ריהוט - אנחנו חיים על הרצפה של הבית. אנחנו חיים כמו פליטים ומצבנו קשה. אחרי שהחיילים הרסו את הבית, הם אמרו לנו שאסור לנו לבנות את הבית מחדש, ושם נבנה אותו הם יחזרו ויהרסו אותו.

126. העדות נבנתה על-ידי סוהא זייד במחנה הפליטים אל-עזה ב-2.3.2004.

עדותו של ג'מיל מוחמד עוודאללה סלאחאת, יליד 1954, נשוי ואב לשמונה, מובטל, תושב בית לחם:¹²⁷

אני גר באזור וואדי שאהין, בבית לחם. בבית שלי יש שתי קומות. הראשונה מושכרת ומשמשת כמוסד. בקומה השנייה יש שתי דירות. אני, אישתי ושמונת ילדינו, הגדול ביניהם בן עשרים והקטן בן שבע, גרים באחת מהן. יש לנו שלושה חדרי שינה, סלון, מטבח ושני חדרי שירותים והדירה מרוהטת. הדירה השנייה מרוהטת ומושכרת.

ביום שישי 2.8.2002 הגיע אליי השכן שלי ואמר שהוא מכיר אלמנה עם שלושה ילדים, הגדול בן 16, שרוצה לשכור את הדירה המרוהטת שלי. השכן הודיע לי שבעלה נפטר ושהחווה ייחתם בשמה. לא ידעתי איך קוראים לאישה ולא הכרתי אותה, אבל מסרתי את המפתחות לשכן שתיווך בשבילה. הסכמנו שהחווה ייחתם תוך שבוע מרגע שהיא עוברת לדירה. האישה קיבלה את המפתחות ועברה לגור בדירה יחד עם הילדים שלה ביום ראשון 4.8.2002.

אחרי ארבעה ימים [ביום חמישי 8.8.2002], בסביבות שלוש וחצי לפנות בוקר, התעוררנו כי שמענו קולות של כלי רכב ברחוב. הסתכלתי מהחלון וראיתי חמישה גיפים וחיילים מקיפים את הבית. החיילים התקרבו למדרגות ודפקו

חזק על הדלת של הדירה המושכרת. החיילים הוציאו מתוך הדירה איש שלא הכרתי. הופתעתי שהיה גבר בדירה של האלמנה. מאוחר יותר נודע לי שהאשה לא הייתה אלמנה בכלל ושלבעלה קוראים יחיא דעאמסה.

החיילים הוציאו גם אותנו מהדירה שלנו והודיעו לנו שהם מתכוונים להרוס את הבית כולו כי יחיא גר בו. הודעתי למפקד האחראי שזה הבית שלי ושהשכרתי את הדירה ליחיא. סיפרתי לו, שלפי מה שידוע לי אישה אלמנה גרה בדירה עם הילדים שלה, והם אלה ששכרו את הדירה. ברור שהם לא האמינו לי והמפקד אמר "אנחנו נהרוס לך את הבית כעונש". הם הוציאו אותנו מהדירה ולא נתנו לנו מספיק זמן לפנות ממנה את החפצים שלנו. בולדוזר ענק הרס את הבית כולו תוך שעתיים.

ראיתי את הבית מתמוטט על כל התכולה שלו ועל המוסד שבקומת הקרקע. הציוד של המוסכים נהרס. נהרסה גם מכונית פז'ו מודל 85 בצבע לבן ששייכת לאחי עאדל וחנתה מול הבית. היא נהרסה לחלוטין.

אחרי ההריסה התעניינתי אצל תושבי האזור וגיליתי שיחיא דעאמסה מבוקש על-ידי הצבא הישראלי ושהבית שלו במחנה הפליטים דהיישה נהרס כמה חודשים לפני זה. כל הסיפור של האישה האלמנה היה שקר שנועד להגן על בעלה.

127. העדות נגבתה על-ידי סוהא זייד בוואדי שהין ב-13.8.2002.

עדותו של זכריה מחמוד מוחמד אל-אערג', יליד 1958, נשוי ואב לחמישה, פועל, תושב אל-וולג'ה:¹²⁸

מחדרי השינה. חמישה חיילים שמרו עלינו וכיוונו עלינו את הרובים שלהם [...]

נשארנו כלואים בחדר בערך שעתיים וחמשת החיילים שמרו עלינו כל הזמן. לא ידענו מה החיילים בחוץ עושים והם גם לא אמרו לנו מה הם עושים. בסביבות שש וחצי בבוקר שמעתי פיצוץ חזק שהגיע ממקום קרוב מאד, אבל לא ידעתי בדיוק מאיפה. באותו רגע, חמשת החיילים עזבו את החדר שבו היינו ויצאו. אני ומוסא הלכנו אחריהם כדי לראות מה קורה בחוץ. להפתעתי ולתדהמתי, ראיתי שהחיילים פוצצו את הבית שלי מבפנים. ראיתי עשן, אבק שחור וערמת אבנים מכסה את הבית. ראיתי שהקירות הפנימיים קרסו, שכל התכולה של הבית הושחתה, שהגג נסדק ושכל החלונות נהרסו. הבית כבר לא מתאים למגורים.

כשראיתי את זה, כעסתי מאוד והלכתי אל הגיפים שעדיין עמדו ברחוב. ביקשתי לדבר עם המפקד של החיילים. החיילים הפנו אותי למפקד שלהם ושאלתי אותו בערבית "למה הרסתם את הבית? מה עשינו לכם?" המפקד אמר לי בערבית "בגלל הבן שלך". אמרתי לו "מה הוא עשה? הוא סטודנט והוא אף פעם לא נעצר. זאת הפעם הראשונה שאתם עוצרים את חאתם". המפקד ענה לי "בדיון של בית המשפט תדע מה חאתם עשה" והורה לי לחזור לבית [...]

ביום חמישי 11.3.2004, חמישה ימים אחרי שהחיילים עצרו את חאתם, בסביבות שתיים בלילה, שמעתי דפיקות חזקות על הדלת. אני ובני המשפחה התעוררנו. הערכתי שאלה חיילים. קמתי מהמיטה ופתחתי את הדלת. בערך שלושים חיילים עמדו בפתח של הבית ונכנסו פנימה. הם התפזרו בבית וחיפשו בו משהו כמו חצי שעה. בזמן החיפוש נשארנו בתוך הבית. אחר כך, החיילים הורו לנו לצאת לרחוב. לא ידענו למה. החיילים הורו לנו לשבת ברחוב ובערך שבעה מהם הקיפו אותנו. יתר החיילים נשאר בתוך הבית. כשהיינו בחוץ, ראיתי בערך עשרה גיפים צבאיים עומדים ברחוב.

אחרי שעה בערך, איזה עשרה חיילים יצאו מהבית וניגשו לבית של אחי, מוסא מחמוד אל-אערג', שנמצא במרחק של בערך שלושים מטר מהבית שלי. החיילים הוציאו את המשפחה של מוסא, הצמידו את הבן שלו, מאג'ד, בן 22, לקיר והושיבו את שאר בני המשפחה לידנו. כמה חיילים נשאר בתוך הבית של מוסא. אחרי שעה בערך החיילים יצאו מהבית של מוסא, ניגשו אלינו והורו לנו ללכת לפנייהם. הם הכניסו אותנו לבית של מוסא והכניסו את כולנו לתוך אחד

128. העדות נגבתה על-ידי סוהא זייד באל-וולג'ה ב-11.3.2004.

עדותו של פח'רי עבד א-רחמאן מוסטפא עארדה, יליד 1942, נשוי ואב לשישה, מוכר פלאפל, תושב מחנה הפליטים טול כרם: 129

גרתי בבניין של ארבע קומות במחנה הפליטים טול כרם. השטח של כל קומה היה 75 מטר מרובע ובכל קומה היו שני חדרים, מטבח, שירותים וסלון. הקומה הראשונה נבנתה בשנת 1975, הקומה השנייה ב-1998 והקומות השלישית והרביעית נבנו בשנת 2000. גרתי בקומה הראשונה עם אישתי, בת חמישים, ועם שניים מהילדים שלי, עובדייה, בן 18 ודלאל, בת 14. בקומה השנייה גר הבן שלי, עבד א-רחמאן, בן 28, עם אישתו, בת 25 ושני הילדים שלו, פח'רי, בן שלוש ואחמד, בן חמש. בקומה השלישית גרו אחמד, הבן שלי, בן 26, עם אישתו, בת 22 והבן שלהם, מוחמד, בן השנה. בקומה הרביעית גרו שני בנים שלי, רמזי, בן 17 ומוחמד, בן 22.

[...] בלילה שבין שישי לשבת, 3.4.2004, בני רמזי ביצע פעולה בהתנחלות אבני חפץ. מתנחל אחד נהרג ואחר נפצע. במהלך הפעולה, חיילים ירו על רמזי והוא נהרג. לי נודע שרמזי מת דרך התקשורת. בעקבות הפעולה הצבא הטיל עוצר על מחנה הפליטים טול כרם ועל העיר טול כרם למשך יומיים, עד יום ראשון 4.4.2004. עוד ביום שבת 3.4.2004 אחרי שנודע לי על מה שרמזי עשה, הוצאתי את הרהיטים מהבית והשארתי רק חלק מהחפצים.

ביום ראשון 4.4.2004 בסביבות ארבע לפנות בוקר הגיעו חיילים לבית שלי ודפקו על הדלת. כשפתחתי את הדלת ראיתי הרבה חיילים. הם נכנסו לבית וניגש אלי בחור שהזדהה כמפקד השב"כ באזור. הוא דיבר איתי בערבית ושאל מי גר בבית. אמרתי לו מי גר בבית והמפקד אמר לי שהם הולכים להרוס את הקומה הראשונה והקומה הרביעית. אמרתי לו שיעשה מה שהוא רוצה. הוא אמר לי "אני רוצה לעשות לך טובה. אני נותן לך רבע שעה כדי להוציא דברים מהבית". כל הילדים יצאו מהבית ועברו לבית של השכנים.

אני ושכן שלי הוצאנו חלק מהדברים שנשארו בבית והעברנו אותם לבתים של השכנים. אחרי בערך רבע שעה אחד מהחיילים הורה לנו לעזוב את הבית וללכת למקום אחר. הוא אמר שהם רוצים לפוצץ את הבית. הלכתי לבית של שכן שלי, שנמצא במרחק של משהו כמו מאתיים מטר מהבית שלי. אחרי שעתיים בערך שמעתי פיצוץ אדיר. כל האזור רעד מהפיצוץ.

איזה שעה אחרי הפיצוץ ראיתי דרך החלון שהחיילים עוזבים את המקום. חזרתי לבית וראיתי שהקירות הפנימיים של הקומה הראשונה נהרסו. הקירות בקומה השנייה והשלישית נסדקו. הקומה הרביעית נהרסה לגמרי. מהנדס של משרד הבינוי בדק את הבניין וקבע שהוא לא מתאים למגורים.

129. העדות נגבתה על-ידי עבד אל-כרים א-סעדי בבית אחיו של העד ב-11.4.2004.

לישראל	ההגנה	צבא
צה"ל	דובר	חטיבת
בינלאומיים	ארגונים	דסק
טל': 03-6080220/358		
03-5694193		
פקס: 03-6080343		
ז-א - 2469		
התשס"ה	במרחשוון	כג'
2004	בנובמבר	7

לכבוד,
רונן שניידרמן
בצלם

הנדון: פנייתך לדובר צה"ל

פנייתך בנוגע לדו"ח בצלם התקבלה במשרדנו, להלן תגובתנו:

מאז סוף חודש ספטמבר 2000 מתנהלת באזורי יהודה ושומרון וחבל עזה לחימה קשה כנגד טרור רצחני המכוון לאזרחי ותושבי ישראל. במהלך תקופה זו בוצעו למעלה מ-20,000 פיגועים על ידי ארגוני הטרור הפלס' השונים, שבמסגרתם נהרגו 1,004 ונפצעו 6,821 אזרחים ותושבים ישראלים.

כחלק ממאבקה הכולל של ישראל בטרור, ובמסגרת זכותה וחובתה של המדינה להגן על עצמה ולספק ביטחון לאזרחיה, נוקט צה"ל בצעד של הריסת בתי מחבלים אשר השתתפו באופן יזום ופעיל בפעילות טרור כנגד אזרחים חפים מפשע ואנשי כוחות הביטחון.

צעד זה הינו הרתעתי, ומטרתו למנוע ממחבלים פוטנציאליים לבצע פיגועים נוספים.

אופן פעולה זה אושר לא אחת על ידי בית המשפט העליון ובין היתר בבג"ץ 6696/02 - עמאר נ' מפקד כוחות צה"ל ובג"ץ 6868/02 - צלאח א-דין נ' מפקד כוחות צה"ל.

מדובר בפעילות המהווה חלק מהלחימה האינטנסיבית בגורמי הטרור הנשענת על יסוד שיקולים צבאיים ברורים ונעשית בהתאם לדין ולכללי המשפט הבינלאומי הנוגעים בדבר. הריסת הבתים הינה כורח המציאות שנכפתה על צה"ל בידי פעילי הטרור. יעיד על כך השימוש המועט אשר נעשה בצעד זה עד לפרוץ אירועי הלחימה הנוכחיים.

גורמי צה"ל ערים היטב לתוצאותיה של פעולת ההריסה ומשום כך כל החלטה פרטנית בדבר הריסת בית מחבל מתקבלת בכובד ראש, בהתאם לתקנה 119 לתקנות ההגנה (שעת חירום 1945), ולאחר בדיקה משפטית. במסגרת הבדיקה נערך איוון ראוי בין כלל השיקולים הנוגעים לעניין. יתר על כן, לא אחת מובאים הדברים אף לבחינתו של בית המשפט העליון, ותעיד על כך פסיקת בג"ץ הענפה בנושא.

צה"ל, בניגוד לנטען בדו"ח, אינו מבצע הריסת בית על פי תקנה 119 הנ"ל, על סמך חשדות לביצוע פיגוע בלבד, אלא לאחר שהובהר מעל לכל ספק כי הבית המדובר שימש למגוריו של פעיל טרור, או שממנו בוצעה פעילות תבליית.

לכוח המגיע על מנת להרוס ביתו של מחבל מצטרפים גורמים מקצועיים המצביעים בצורה חד-משמעית על הדירה או המבנה הרלוונטי. גורמים אלו כוללים נציג של מערכת הביטחון ונציג המנהל האזרחי. זאת כאשר הריסות הבתים עצמן מתבצעות על ידי כוח מיומן, בהנחיית מהנדס מוסמך ותוך הקפדה מרובה על אי פגיעה במבנים או דירות אשר בהם מתגוררים אנשים אשר שאינם קשורים למעשי הטרור.

צה"ל נוהג גם כאן, כפי שנוהג בכל פעולותיו, בהבדלה מוחלטת בין גורמי טרור לבין אזרחים שאינם מעורבים בפעילות מעין זו. אופן הריסת בתי מחבלים נעשה בצורה ממוקדת - הכוחות אשר מבצעים את הפעולה

משתמשים בכמות חומר נפץ הגורמת לזקק סביבתי מינימאלי מחוץ למבנה עצמו. כך למעשה מבנים רבי קומות פועלים הכוחות במקרים רבים בצורה המיועדת לפגוע בדירת המחבל בלבד מבלי לגרום נזק לדירות אחרות בבנין. יש להדגיש כי צה"ל ביטל הריסות בתי מחבלים מתוכננות לאחר שהכוחות הגיעו למסקנה כי ההריסה תגרום נזק לדירות או מבנים סמוכים.

ברם, יתכן כי לעיתים אף על פי הקפדה זו נגרם נזק למבנים הסמוכים לבית המחבל. במקרים אלו עומדת לנפגעים האפשרות לפנות למשרד הביטחון על מנת לברר זכאותם לפיצוי בגין הנזקים אשר נגרמו להם.

למשפחות החוששות שבתים ייחרסו במסגרת פעילות כוחות צה"ל באזור, ניתנת האפשרות לפנות למפקד כוחות צה"ל באזור, מיוזמתם, ולהציג את השגותיהם כנגד אפשרות הריסת הבית. על ידי כך, שוקל ומביא בחשבון מפקד כוחות צה"ל באזור את הטענות המובאות בהשגות אלה בעת גיבוש ההחלטה.

זאת בהתאם להסדר שהוצע על ידי בית המשפט העליון בבג"ץ 6868/02 המוזכר לעיל.

על פי הדין, יש לתת למשפחות המפגעים זכות טיעון, אלא אם מתן זכות הטיעון עלול לסכן הפעולה או החיילים - וכך נוהג צה"ל. בכל מקרה בו מגיע צה"ל למסקנה כי לא ניתן לתת זכות טיעון, מתועדים הנימוקים בכתב. זאת אלא אם בעקבות צורך מבצעי דחוף לא ניתן לעשות כן.

בכל מקרה בו נשללת זכות הטיעון המלאה, ניתנת לבני המשפחה האפשרות להביא את השגותיהם כנגד ההריסה בפי כוחות צה"ל הפועלים בשטח, טרם ביצוע ההריסה. ראוי להדגיש, כי במסגרת זו נמנעה הריסתם של מספר בתי מחבלים, למרות יציאת הכוחות לביצוע הפעולה.

באשר למתן צו בכתב להריסה, הרי שכלל כך נעשה ככל שהדבר ניתן. עם זאת, בפסיקת בית המשפט העליון נקבע כי ניתן לחרוג מכלל זה כאשר ישנו בסיס מוצדק לכך. כך למשל, בעת לחימה פעילה, בעת שמתעורר צורך דחוף לנקוט באמצעי מיד, או כאשר הדבר מתחייב מפעילותם של הכוחות הלוחמים בשטח (ראו לעניין זה בג"ץ 8262/03 - אבו סלים נ' מפקד כוחות צה"ל בגדה המערבית).

הצדדים האפקטיביים האפשריים כנגד תופעת המחבלים המתאבדים הם מעטים ומוגבלים. להערכת צה"ל, הריסת בתים היא צעד יעיל ומהווה גורם התרעה מפני הטרור. מטבע הדברים יש קושי באיסוף וכימות נתונים על מחבלים שהתחרטו בשל החשש מהריסת בית. עם זאת נפרט מספר קטן של דוגמאות אשר, מן הסתם, הן עדות לתופעה רחבה יותר אשר ידועה למערכת הביטחון:

- באפריל 2003, פעלה תשתית החמאס בטול-כרם להוצאת פיגוע התאבדות לעורף ישראל במהלך חג הפסח. בפעילות כוחות צה"ל בעיר נעצרו מספר חברים בחוליה אשר הסגירו את שמו של המתאבד הפוטנציאלי. בעקבות לחץ מצד משפחתו, מחשש המשפחה כי ביתם שבו התגורר ייחרס, הגיע המתאבד למחסום באזור והסגיר עצמו לידי צה"ל.
- בתאריך 16 לספטמבר 2004, נעצרו במחסום בית איבא עאדלה חסן מחמד ג'ואברה, בת 21, ולינה צודקי מחמד ג'ואברה, בת 22, שתכננו לבצע פיגוע התאבדות כפול בתל אביב בשבוע שקדם לכן. השתיים הסגירו עצמן בעקבות לחץ מצד משפחתן, וזאת בכדי שביתן לא ייחרס.
- בתאריך 17 לספטמבר 2004, הוסגר לידי כוחות הביטחון במוצב צה"ל סמוך לשכם שאדי עוואט על-ידי סבו. זאת מתוך חשש כי כוחות צה"ל, שהיו בביתו בעבר לשם מציאתו, יחרסו את הבית. שאדי עוואט הצביע מאוחר יותר על מטען אותו החביא בכדי לבצע פיגוע במרחב.
- בתאריך 21 באוקטובר 2004 הורסו כוחות צה"ל בתי שני מחבלים אשר היו מעורבים בפיגוע בכביש 6, ביוני 2003 בו נרצחה הילדה נעם ליבוביץ' ונפצעו שלושה מבני משפחתה. ביתו של מבוקש נוסף פעיל ג'יהאד איסלאמי פלסטיני, טארק אחמד עא-כרים חסאין אשר היה מעורב בפיגוע בכביש 6 לא נהרס, זאת בשל הסיוע אשר העניקו בני משפחתו לכוחות הביטחון בתיאום הסגרתו וכן בהסגרת הנשק בו השתמש לביצוע הפיגוע.

הריסת בתי מחבלים מהווה מסר למחבלים ושותפיהם לפעילות הטרור, כי למעשיהם יש מחיר אשר ישלם כל מי ששותף בפעילות חבלנית עוינת.

במסגרת מלחמתו בטרור, צה"ל ימשיך וינקוט בכל האמצעים החוקיים העומדים לרשותו על מנת לפגוע במחבלים, שולחיהם והגורמים המסייעים להם, וכן להרתיעם מלהשתתף בפעילות זאת.

בברכה,

דסק ארבי"ל

דובר צה"ל

בִּצְלֵם

בלם-מרכז המידע הישראלי לזכויות האדם בשטחים (ג.ר.)
"בִּצְלֵם" מרכז המידע הישראלי לחقوق האדם בארצות המזרח התיכון
B/TSELEM - The Israeli Information Center
for Human Rights in the Occupied Territories

רח' התעשייה 8, תיבת דואר 53132 מיקוד 91531
טלפון: 02-6735599, פקס: 02-6749111
شارع هتسسيا 8, (الطابق الرابع), القدس-9342,
טלפון 02-6735599 - פאקס: 02-6749111
8 Hata'siya St., P.O.Box 53132 Jerusalem 91531
Tel: 02-6735599, Fax: 02-6749111
e-mail: mail@btselem.org <http://www.btselem.org>